

EVANJELICKÉ CIRKEVNÉ SÚDNICTVO V HORNOUHORSKÝCH SLOBODNÝCH KRÁĽOVSKÝCH MESTÁCH V 16. A 17. STOROČÍ¹

PETER BENKA

BENKA, Peter. Lutheran Church Law and its Institutions in the Upper Hungarian Royal Free Towns in the 16th and 17th Centuries. *Historický časopis*, 2025, 73, 4, pp. 743-772, Bratislava.

The study focuses on the influence of the Reformation on the theory and practice of church law in the Upper Hungarian royal free towns. The period covered (ca. 1550–1670) represents an era of close interconnectedness between urban socio-political and Lutheran confessional identities. The topic is analysed from three mutually overlapping perspectives. Firstly, theological argumentation is analysed, focusing on Luther's doctrines of two kingdoms (*Zwei-Reiche-Lehre*) as well as three estates (*Drei-Stände-Lehre*). Attention is also devoted to the impact of Philip Melanchthon and advisory activities (*consilia*) by the intellectual centres of Central European Lutheranism. Secondly, relations between secular and church authorities in the Upper Hungarian towns are analysed in view of the ideal (Lutheran) model. On the one hand, a number of issues, previously covered by Canon law, became the responsibility of secular bodies (such as town councils). On the other hand, the urban Lutheran clergy functioned as an advisory body to the decision-making secular institutions. Finally, a case study of Lutheran church justice at the level of the superintendency (meaning the regional Lutheran church organization) in the 17th century is provided. The analysis focuses on marriage law, however, issues of doctrinal orthodoxy and public morals are also mentioned. The study stresses the complex relationship between change and continuity in the case of Lutheran church law in the Upper Hungarian towns, the relationship between secular and ecclesiastical authorities as well as the interaction between foreign influences and established local customs.

Keywords: Lutheran Reformation. Early modern Hungary. Upper Hungary. Urban history. Lutheran church law. Marriage law. Secular and church authorities.

DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2025.73.4.5>

1 Táto štúdia bola pripravená s podporou projektov VEGA 2/0017/23 *Právna norma verzus súdna prax. Historickoprávne, diskurzívne a sociálne aspekty súdnictva, zločinu a trestu v období stredoveku a raného novoveku* (riešenom na HÚ SAV a Filozofickej fakulte UK) a VEGA 1/0803/25 *Religiozita v kontexte sociálnych a kultúrnych dejín v Uhorsku v stredo-európskych súvislostiach (1300 – 1700)* (riešenom na Filozofickej fakulte UK).

K zaužívaným zvyklostiam patrí, že historické práce zaoberajúce sa vzťahmi reformačného hnutia a práva sa skôr či neskôr dostanú k opisu udalosti, ku ktorej došlo 10. decembra 1520. Martin Luther, obklopený svojimi spolupracovníkmi a študentmi, vtedy vo Wittenbergu demonštratívne spálil exkomunikačnú bulu *Exsurge Domine*. Plameňom pri tej príležitosti neušli ani ďalšie práce, medzi nimi aj viacero textov a príručiek stredovekého kánonického práva, vrátane Gratianovho *Decreta*.² Reformátor týmto gestom deklaroval svoj postoj, že pápežstvo vo svojej vtedajšej podobe i kánonické právo ako nástroj jeho svetskej moci sú v rozpore s evanjelióvymi princípmi, a teda i so správnou organizáciou kresťanskej cirkvi. V počiatočných fázach reformačného hnutia pri rôznych príležitostiach Luther nešetril kritickými poznámkami priamo na adresu kánonického práva i jeho znalcov. Udalosti z decembra 1520 preto predstavujú vhodný symbol demonštrujúci rozchod nových reformovaných cirkevných spoločenstiev so staršou, predreformačnou praxou. Takéto symbolické akty však nemusia byť vždy dôsledne nasledované praxou. Napriek dramatickému dojmu z Lutherovho gesta si praktické otázky cirkevnej organizácie „nových cirkví“ od polovice dvadsiatych rokov 16. storočia začali vyžadovať pragmatické a aplikovateľné riešenia, aké ponúkal práve súbor kánonického práva s dlhou tradíciou.³ Ku kompromisnejšiemu postoju napokon prispeli aj eklektický prístup k starším vzorom a podriadenie ich výberu novým teologickým princípom. Jedným z dôsledkov vývoja nasledujúcich desaťročí teda bolo, že pod reformačným vplyvom síce došlo k viacerým zásadným zmenám po formálnej i obsahovej stránke, zároveň však nová cirkevná prax nevrhla všetky staršie modely do plameňov, ale s viacerými z nich dokázala v nových podmienkach tvorivo pracovať.

Zámerom nasledujúceho textu je sledovať niektoré prvky takéhoto vývoja a interakcie medzi starým a novým pri presadzovaní reformačných zásad do praxe na príklade spoločenstva hornouhorských slobodných kráľovských miest (v historiografii sa zaužívalo označenie Pentapolitana – patrili sem Košice, Levoča, Bardejov, Prešov, Sabinov a od polovice 17. storočia oficiálne aj Kežmarok) v 16. a 17. storočí. Tieto mestské komunity patrili medzi prvé lokality, ktoré od dvadsiatych rokov 16. storočia prijímali reformačné vplyvy a v nasledujúcich dekádach aj teologicky a inštitucionálne toto učenie pevnejšie ukotvili. Od po-

2 SCHMOECKEL. *Das Recht der Reformation : Die epistemologische Revolution der Wissenschaft und die Spaltung der Rechtsordnung in der Frühen Neuzeit*. Tübingen 2014, s. 68-69; WITTE. *Law and Protestantism : The Legal Teachings of the Lutheran Reformation*. Cambridge 2002, s. 53. V citovaných prácach možno nájsť aj poznámky k diskusii o tom, konkrétne ktoré texty Luther pri danej príležitosti spálil, a odkazy na príslušné pramene.

3 MAURER. Reste des Kanonischen Rechtes im Frühprotestantismus. In *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Kanonistische Abteilung*, 1965, roč. 82, s. 190-253. Pozri aj WITTE, *Law and Protestantism*, s. 67-68, 78-83.

lovice 16. storočia sa teda vytvorilo úzke prepojenie medzi meštianskou stavovskou a evanjelickou konfesiónálnou identitou, ktoré čerpalo jednak z komplexu práv a privilégií, ktorými dané mestské komunity disponovali, jednak z reformovaných vieroučných stanovísk, ku ktorým sa hlásili. Toto prepojenie jestvovalo až do protireformačných opatrení sedemdesiatych rokov 17. storočia, takže na viac než storočie predstavovali hornouhorské mestá svojím spôsobom uzavretý komplex vzťahov svetských a cirkevných prvkov, mimoriadne podnetný pre historický výskum.⁴

Na úvod treba poznamenať, že vzťahy Lutherovej reformácie a (cirkevnej) právnej praxe v uhorských reáliách doposiaľ neboli historikmi systematickejšie skúmané. Istú výnimku predstavujú staršie i novšie príručky evanjelického cirkevného práva. V nich je však historický aspekt spravidla zastúpený najmä v podobe stručných prehľadov vývoja či identifikácie koreňov súčasného stavu.⁵ Nasledujúci text možno vnímať aj ako sondu do problematiky na príklade konkrétneho historického – hornouhorského mestského – kontextu. Vzhľadom na teologické východiská lutherskej reformácie a ich rámcovanie spoločenských a politických otázok nie je pri historickom výskume ani v mestskom prostredí možné vždy jasne definovať hranice medzi cirkevným a svetským. Zámerom je tu teda priblížiť vývojové procesy, ideové východiská a ich praktickú realizáciu so zreteľom na interakciu svetských a cirkevných aktérov, keďže každá z týchto stránok mala v evanjelickom chápaní nezastupiteľnú úlohu pri organizácii „viditeľnej cirkvi“. Súčasťou analýzy je teda aj zasadenie procesov a inštitúcií evanjelického cirkevného práva do ich dobového politicko-spoločenského kontextu, pričom sa neobmedzuje striktne na cirkevno-právnu stránku v užšom zmysle slova.

Ideové východiská

Pre porozumenie zmien v oblasti cirkevného súdnictva a práva, ktoré priniesli reformátori, je užitočné aspoň v krátkosti načrtnúť pomery charakterizujúce prax cirkvi neskorého stredoveku. V personálnej rovine bolo základom rozlišovanie medzi klerikmi a laikmi, zatiaľ čo v právnej rovine sa postavenie i kompetencie cirkvi vymedzovali súborom kánonického práva. V teórii bola síce hranica medzi oboma skupinami, cirkevnou a svetskou, jasne definovaná, no na úrovni sociálnej praxe sa tieto rozdiely nie vždy dôsledne zachovávali. Špecifické postavenie duchovenstva a cirkvi bolo prinajmenšom normou alebo ideálom, ku ktorému sa v prípade potreby dalo uchýliť. Kánonické právo sa netýkalo iba fun-

4 Príkladom je spracovanie politickej a hospodárskej spolupráce týchto miest u H. NÉMETH. *Várospolitika és gazdaságpolitika a 16–17. századi Magyarországon*, 2 vols. Budapest 2004.

5 Zo starších prác napríklad HÖRK. *Magyar protestáns egyházjog*. Pozsony; Budapest 1903.

govania cirkvi v užšom, inštitucionálnom zmysle, ale prostredníctvom správy nad súborom sviatostí presahovalo aj do širších sfér života dobového kresťanského spoločenstva. Patril sem napríklad dohľad nad súdnymi kompetenciami v otázkach vierouky a jej prípadného verejného narúšania, manželstva a s ním späté sféry rodiny, ako aj otázky, ktoré by z dnešnej perspektívy bolo možné charakterizovať ako záležitosti sociálnej pomoci.⁶

Uhorské mestské prostredie sa zásadným spôsobom nevymykalo podobám uplatňovania kánonického práva v západnej cirkvi v danej dobe. Do prvej polovice 16. storočia sa tu napríklad možno stretnúť so základnými textami i rôznymi príručkami kánonického práva, a to napríklad v knižnici farského kostola sv. Egídia v Bardejove⁷ alebo farského kostola sv. Jakuba v Levoči.⁸ Okrem toho, že sú svedectvom predreformačnej reflexie kánonického práva, samotná skutočnosť zachovania týchto exemplárov aj v neskoršom reformačnom prostredí v knižných zbierkach evanjelických fár podporuje hypotézu, že mestské evanjelické cirkvi pociťovali ich užitočnosť výraznejšie než napríklad pri predreformačných misáloch, ktoré často končili ako súčasť väzieb protokolov mestskej rady či mestských účtov.⁹ Takýto pragmatickejší prístup k právnym textom by napokon nebol úplne v rozpore s trendmi vývoja stredoeurópskeho lutherstva, načrtnutými v úvode.

Počnúc štyridsiatymi a päťdesiatymi rokmi 16. storočia začalo v kráľovských mestách dochádzať k väčšej systematizácii a zjednocovaniu reformovaných

6 Z rozsiahlej literatúry možno ako úvod do problematiky spomenúť HELMHOLZ. *The Spirit of Classical Canon Law*. Athens, GA 1996; BRUNDAGE. *Medieval Canon Law*. London 1995.

7 ÁBEL. *A bártfai Sz.-Egyed temploma könyvtáranak története*. Budapest 1885, s. 146-147 uvádza po dva tlačené exempláre Gratianovho dekrétu a dekretálií Gregora IX., oba fyzické exempláre z konca 15. storočia. Ábel mal ale k dispozícii knižničnú zbierku v tej podobe, v akej sa zachovala v 19. storočí, takže niektoré tlače sa do nej nemuseli dostať pôvodne ešte v predreformačnom období. Už v súpise knižnice z roku 1705 (tamže, s. 128) sa však spomínajú tri zbierky kánonického práva (*Jus Canonicum in tribus tom. seu voluminibus*), ktoré by bolo možné stotožniť aspoň čiastočne so zachovanými výtlačkami.

8 SELECKÁ MÁRZA. *A középkori lőcsei könyvtár*. Szeged 1997, s. 121-124, kde je v inventári knižnice v prvých siedmich sekciách (*Sub Littera A – F, (...) item illa quae sequuntur*) dohromady uvedených 68 rôznych zväzkov právnických textov, zbierok kánonického a rímskeho práva, komentárov, glos, konzílií, príručiek, slovníkov a podobne. V niektorých prípadoch obsahujú dochované exempláre aj rôzne posesorské poznámky s informáciami o ich (levočskom alebo spišskom) pôvode, napríklad č. 15, s. 48; č. 25, s. 51 a *passim*.

9 Aktuálne prebieha výskum takýchto hudobných fragmentov, o ktorom možno bližšie informácie nájsť online: <https://cantus.sk/> (Posledný prístup: 7. augusta 2025). V rámci edície *Catalogus fragmentorum cum notis musicis medii aevi in Slovacia* vyšli napríklad zväzky týkajúce sa Kežmarku (tom. 5, ed. Eva Veselovská) a Košíc (tom. 8, eds. Eva Veselovská a Eduard Lazorík).

vieroučných postojov, ktoré sa šírili už v predošlých desaťročiach, a k dopadom z nich vyplývajúcich pre cirkevnú prax. V tomto procese zohrávali dôležitú rolu intelektuálne vplyvy a vzory z centier wittenberskej reformácie. Východiskovými sa stali otázky teologického chápania cirkvi a jej úloh i obmedzení vo vzťahu k svetským autoritám. Dôležitým vzorom sa stali formulácie a myšlienkový svet *Augsburského vyznania*, v ktorom v špecifickej podobe našli výraz viaceré z teologických presvedčení Lutherovej reformácie.¹⁰ Nezanedbateľným prvkom pre prenos intelektuálnych vplyvov bola aj osobná rovina, keďže značná časť duchovných v kráľovských mestách mala skrze vlastné štúdiá priame alebo aspoň sprostredkované skúsenosti s okruhom reformátorov na univerzite vo Wittenbergu. Pre uhorské prostredie bol v tomto kontexte obzvlášť dôležitou postavou Filip Melanchthon – rozhodujúca osobnosť pre formulovanie *Augsburského vyznania* (*Confessio Augustana*, ďalej aj *Augustana*).¹¹ Okrem domáceho vyznania hornouhorských miest, takzvaného *Confessio Pentapolitana* (1549, ďalej aj CP),¹² boli pre formulácie vieroučných princípov a ich praktickú aplikáciu dôležitými aj synody duchovenstva kráľovských miest (napríklad najstaršia prešovská synoda v roku 1546).¹³ K textom vierovyznaní i záverom týchto synod sa miestne evanjelické duchovenstvo v druhej polovici 16. storočia opakovane vracalo ako k zdrojom autority i legitimacy.

Pre uvažovanie o konkrétnych kompetenciách bola dôležitá definícia cirkvi. Už Luther v počiatkoch reformačného hnutia nadobudol pomerne kritický postoj k rozsiahlemu inštitucionálnemu rámcu predreformačnej katolíckej cirkvi, ktorý jeho predstaviteľov zvädzal k zasahovaniu do svetských záležitostí, a teda k prekračovaniu svojich primárne duchovných úloh. V tomto i inom kontexte zohralo dôležitú úlohu Lutherovo postupne rozvíjané a špecifikované „učenie o dvoch kráľovstvách“ (*Zwei-Reiche-Lehre*), podľa ktorého je kresťan zároveň

10 Oficiálny slovenský preklad textu Augsburského vyznania: VÍZNER, ed. *Symbolické knihy evanjelickej cirkvi augsburského vyznania*. Liptovský Mikuláš 1992, s. 41-60. Pozri aj DINGEL, ed. *Die Bekenntnisschriften der Evangelisch-Lutherischen Kirche. Quellen und Materialien. Band 1: Von den altkirchlichen Symbolen bis zu den Katechismen Martin Luthers*. Göttingen 2014, s. 37-220.

11 Pozri SUDA. Der Einfluß Philipp Melanchthons auf die Bekenntnisbildung in Oberungarn (Confessio Pentapolitana, Confessio Heptapolitana und Confessio Scepusiana). In *Melanchthon und Europa. I. Teilband: Skandinavien und Mitteleuropa*. Eds. Günter Frank a Martin Treu. Stuttgart 2001, s. 185-202.

12 Text dostupný v modernej viacjazyčnej (latinský, nemecký, maďarský a slovenský text) edícii: KÓNYA a CSEPREGI, eds. *Tri lutherské vyznania viery z Uhorska*. Prešov 2013.

13 Latinský text je publikovaný v RIBINI. *Memorabilia Avgvstanae Confessionis in Regno Hungariae*, [vol. 1:] a *Ferdinando I. vsqve ad III. Posonii 1787*, s. 67-70. Slovenský preklad s krátkym úvodom HAJDUK. Prešovské články z roku 1546. In *Cirkevné listy*, 1980, roč. 93 (104), č. 10, s. 156-157.

súčasťou „nebeského kráľovstva“ (a s ním spätéj neviditeľnej cirkvi pravých, obrátených veriacich) aj „pozemského kráľovstva“ (s viditeľnou cirkvou), do ktorého spadajú všetky záležitosti bežného života a ktoré sa riadi svojimi vlastnými zákonitosťami. Lutherovým zámerom nebolo zdôrazňovať nepodstatnosť „pozemského kráľovstva“, keďže ono je základným rámcom pre život každého jednotlivca a jeho správne fungovanie je tiež výrazom Božej vôle. Usiloval sa však upozorniť, že nerozlišovanie medzi oboma rovinami môže byť (a podľa neho napokon i bolo) zdrojom mnohých problémov v definovaní vzťahov vtedajšej inštitucionalizovanej cirkvi k svetu. Jednou z Lutherových výčitiek, smerovaných katolíckej cirkvi a jej komplexu kánonického práva, bolo, že vstupuje do záležitostí „pozemského kráľovstva“, ktoré sa však riadi svetskými zákonmi (v konečnom dôsledku tiež majúcimi pôvod v Božej vôli) a ktoré nekorešpondujú s jej úlohou hlásať evanjelium a privádzať ľudí k spásu. Z tohto princípu napokon vyplývala aj redukcia počtu sviatostí, keďže iba krst a Večera Pánova (prípadne pokánie) mali pre Luthera skutočnú (teda biblicky zdôvodniteľnú) dôležitosť pre spásu jednotlivca. Všetko ostatné bolo iba ľudským dodatkom, potenciálne aj narušajúcim kompetencie svetských autorít (ako v prípade manželstva). Cirkev mala mať aj vo svojej viditeľnej, inštitucionálnej podobe primárne duchovné kompetencie v rovine vyučovania, presviedčania či napomínania. Akékoľvek záležitosti s donucovacími prostriedkami (napríklad aj v podobe súdneho rozhodnutia) patrili do kompetencie Bohom ustanovenej „pozemskej autority“. Zároveň však bola podľa tohto teologického výkladu pozemská realita tiež výrazom Božieho zámeru, aj keď sa netýkala striktne duchovných záležitostí. Pre uvažovanie o spoločnosti bola následne dôležitou ďalšia Lutherova teologická koncepcia, takzvané učenie o troch stavoch (*Drei-Stände-Lehre*). Podľa nej boli Bohom ustanovení nielen vládcovia a držitelia svetskej autority (*status politicus*), ale aj ďalšie dva stavy, rodinná (*status oeconomicus*) a cirkevná sféra (*status ecclesiasticus*). Každý z týchto stavov mal svoje vlastné povinnosti, no zároveň sa s ostatnými spolupodieľal na formovaní jednotlivca i spoločenstva, a v tomto zmysle teda aj „viditeľnej cirkvi“.¹⁴

Luther sám i jeho spolupracovníci a nasledovníci tieto princípy rôznymi spôsobmi ďalej rozvíjali, aplikovali, prípadne transformovali. Definíciu cirkvi z *Augsburského vyznania*, zdôrazňujúcu správne učenie a prisluhovanie sviatostí, prevzalo aj hornouhorské mestské vyznanie. Slovom Pentapolitany „[s]tačí teda, že cirkev má všade čistú náuku a správne užíva sviatostí, hoci sa vyskytne v ľudských obradoch určitá odlišnosť“. Navyše v spomínanom lutherovskom duchu dodáva, že „vo svojom pôsobení navonok [nemecký text – *euserlich*, latinský – *corpore et rebus*]“ je „cirkev poddaná občianskej moci [der Weltlichen

14 Prehľadná diskusia problematiky (s odkazmi na rozsiahlu literatúru a pramene), ktorá bola východiskom aj pre toto zhrnutie, vo WITTE, Law and Protestantism, s. 87-117.

Obrigkeit unterthan, civili potestati subiecta]“, no „v náboženskej oblasti [*in der Religion und Glauben, in religione*] uznáva za svoju hlavu výlučne Krista“.¹⁵ Svetské záležitosti, „úrad, súdy, vlastníctvo majetku, zákonné dohody a ostatné záležitosti, ktoré sú v súlade so správnym zmyslaním“, sú uznávané ako „dobré Božie ustanovizne“, ktoré treba mať v úcte.¹⁶ V nemeckom texte má príslušný článok (CP 16) príznačne v názve pojem „*weltlichen*“, teda „svetský“.¹⁷ Istým svedectvom o meniacom sa postoji je aj zaradenie článku o manželstve bezprostredne za tento bod. Kým krst a Večera Pánova sú spomínané skôr (CP 9 – 11), manželstvo už nie je vnímané ako sviatosť, čo však v súlade s vyššie načrtnutým lutherovským chápaním neznamená, že by nebolo – slovami viero-vyznania – „*Božou ustanovizňou*“.¹⁸

To malo napokon dopady aj na niektoré teoretické otázky s ním späté. Jednou z najčastejšie rozoberaných tém bolo definovanie podmienok, ktorých splnenie bolo nevyhnutnosťou pre právoplatné uzavretie manželstva.¹⁹ Prvkom spoločným s predreformačnou praxou i napriek rôznym konfesionálnym a geografickým kontextom bol dôraz na súhlas oboch snúbencov či intenzívnejšie zdôrazňovaná potreba verejného sobáša (*publice in templo solemni ritu*), ktorému mali predchádzať ohlásy.²⁰ Rozsiahlejšie diskusie, ako aj potenciálny rozchod s normami staršieho kánonického práva prinášala otázka stupňov príbuzenstva, ktoré predstavujú prekážku pre uzatvorenie manželstva. V mestách na východe sa v polovici 16. storočia presadzoval tradičnejší postoj, ktorý vyžadoval, aby sa podľa možnosti (*quantum fieri potest*) vyhýbalo manželstvám do štvrtého stupňa (vrátane), a to „*tak v pokrvnosti [consangvinitate], ako aj v príbuzenstve [affinitate]*“.²¹ No napríklad banské mestá v roku 1558 navrhovali presunúť obmedzenie iba na tretí stupeň príbuzenstva (vrátane), aj keď sa neskôr pod tlakom

15 Citovaný slovenský preklad aj odkazy na latinské a nemecké pojmy podľa KÓNYA a CSEPREGI, eds., *Tri lutherské vyznania viery*, s. 64-65.

16 V slovenskom preklade článok nesie označenie O občianskych záležitostiach. KÓNYA a CSEPREGI, eds., *Tri lutherské vyznania viery*, s. 72-73 (CP).

17 Pojmy „*euserlich*“ a „*weltlich*“ nemuseli byť z pohľadu Lutherovej teológie iba náhodne zvolenými. Pozri LAU. „*Äußerliche Ordnung*“ und „*Weltlich Ding*“ in *Luthers Theologie*. Göttingen 1933.

18 V nemeckom texte je manželstvo „*von Gott dem HERRN gestiftet und eingesetzt sey*“, v latinskom „*ordinationem divinam*“. KÓNYA a CSEPREGI, eds., *Tri lutherské vyznania viery*, s. 72-73.

19 Okrem literatúry citovanej nižšie v poznámke č. 52 prehľadovo WITTE, *Law and Protestantism*, s. 233-245.

20 Citované príklady z článkov miest na východe z polovice 16. storočia: latinský text v THURY, ed. *Magyar protestáns egyháztörténeti adattár* (MPEA), vol. 7. Budapest 1908, s. 16-17. Slovenský preklad HAJDUK. Šarišské zákony (články) z roku 1540. In KÓNYA a MATLOVIČ, eds. *Miscellanea Anno 1999*. Prešov 2000, s. 259-263.

21 Slovenský preklad podľa HAJDUK, Šarišské zákony, s. 261.

zaužívaných zvyklostí vrátili k staršej praxi.²² Tieto otázky sa stávali relevantnými v prípade sporov vedených pred cirkevnými súdmi, ako na to ešte poukážeme. Už od počiatku sa však v ustanoveniach synod zdôrazňovala rola svetskej vrchnosti, ako v prípade takzvaných Šarišských článkov z polovice 16. storočia, ktoré v bode o neprípustnosti rozvodu uvádzajú, že „*ani tu sa nemôže nič rozhodnúť bez súhlasu magistrátu mesta [magistratus consensu], na ktorý sa zväčša presunie táto záležitosť*“.²³

V prostredí hornouhorských slobodných kráľovských miest zohrával dôležitú rolu už spomínaný Filip Melanchthon. V prvej generácii uhorských mestských reformátorov možno nájsť viacerých jeho žiakov či priateľov, napríklad Leonarda Stöckela a Michala Radašina (Radaschin) v Bardejove.²⁴ Dôležitosť si Melanchthon v teologickej a intelektuálnej rovine zachovával aj v nasledujúcich generáciách. Popri niektorých Lutherových prácach sa súbor Melanchthonových textov, vydaný ako *Corpus doctrinae*, stal v druhej polovici 16. storočia jednou z garancií evanjelickej pravovernosti, súhlas s ktorou sa vyžadoval na synodách.²⁵ Intelektuálne vplyvy po polovici 16. storočia sa však nemuseli obmedzovať iba na hlavných reformátorov a ich práce. Predovšetkým vo významných evanjelických univerzitných centrách sa rozvinuli živé intelektuálne tradície, v rámci ktorých autori prenášali reformačné teologické princípy do právnej a politickej teórie. Vznikalo tak množstvo prác teoretického i praktického charakteru pre potreby evanjelických svetských a cirkevných vrchností pri riešení problémov nových reformačných cirkví. Niektoré z nich napokon nachádzali ohlas aj v uhorskom prostredí.

Detailné zdôvodňovanie rozhodnutí a uvádzanie právnych textov, na ktorých sa zakladajú rozsudky cirkevných súdov, sa síce objavuje iba ojedinele, no môže byť o to zaujímavejším svedectvom o povahe intelektuálnych vzťahov medzi uhorským prostredím a stredoeurópskym vývojom. Typy informácií sú v týchto prípadoch rôznorodé. Na synode v roku 1615 sa jeden z rozsudkov zdôvodňoval

22 Latinský text záverov banských miest v BREZNYIK. *A Selmebányai Ágost. Hitv. Evang. Egyház és lyceum története. Első füzet: A XVI. századbeli események.* Selmebányán [Banská Štiavnica] 1883, s. 133-134. Slovenské preklady a historický výklad v KRIŽKO. *Dejiny banskomestského seniorátu.* Liptovský Sv. Mikuláš 1948, s. 35-40, 88.

23 THURY ed., MPEA, vol. 7, s. 18. Slovenský preklad podľa HAJDUK, Šarišské zákony, s. 262.

24 Biografické dáta k jednotlivým postavám spolu s odkazmi na ďalšiu literatúru v CSEPREGI, ed. *Evangélikus lelkészek Magyarországon* (ďalej ELEM), vol. 1/2. Budapest 2014, s. 370 (Radaschin); vol. 1/3, s. 213 (Stöckel).

25 Pozri závery synod: THURY, ed. Ág. hitv. ev. zsinatok a bécsi béke előtt. In STROMP, ed. *Magyar protestáns egyháztörténeti adattár*, vol. 2. Budapest 1903, s. 5-14. Prehľadný výklad Melanchthonových teologických a politických postojov vo WITTE, *Law and Protestantism*, s. 121-140. Pozri aj STROHM. Jurisprudenz. In FRANK, ed. *Philipp Melanchthon : Der Reformator zwischen Glauben und Wissen. Ein Handbuch.* Berlin; Boston 2017, s. 495-506.

iba všeobecným poukazom na Písmo Sväté a rímske právo (*Sacrarum Litterarum et Legum Civilium*).²⁶ Keď sa na prešovskej synode v roku 1656 pristúpilo k systematizácii celej škály praktických otázok života mestských evanjelických cirkví, stanovilo sa, aby boli spory predložené pred cirkevné súdy (*Casus Consistoriales*) rozhodované na základe Biblie a iných overených autorov (*ex Scriptura Sacra et aliis probatis autoribus*).²⁷ Napriek tomu, že pri tejto príležitosti nie sú žiadne takéto rešpektované autority uvedené menovite, na ojedinelé zmienky možno naráziť aspoň inde. V zdôvodnení jedného z rozhodnutí evanjelického cirkevného súdu v Bardejove sa explicitne spomína Felix Bidembach, st. (1564 – 1612) a jeho práca o manželských sporoch.²⁸ V roku 1667 zase bardejovské konzistórium stanovilo, aby sa v cirkevno-právnych záležitostiach ako príručka používala práca Benedicta Carpzova, ml. (1595 – 1666) *Jurisprudentia Ecclesiastica*.²⁹ Na úrovni zväzu miest sú v záležitosti kompetencií a vzťahov medzi miestnou cirkevnou správou ako autority synodou roku 1668 uvedení Georg Dedeken (1564 – 1628) a Arnold Mengerling (1596 – 1647).³⁰

V prípade všetkých týchto autorov ide o významných teológov a právnych vzdelancov lutherskej ortodoxie, ktorí prostredníctvom svojich príručiek pre celú škálu praktických, právnych a pastoračných otázok výrazným spôsobom utvárali jednotné princípy riešenia problémov v lutherských konfesiónalných spoločenstvách aj za hranicami svojich regionálnych pôsobísk. Príkladom môže byť Dedekenom zostavená práca *Thesaurus consiliorum et decisionum*, ktorá predstavovala súbor rozhodnutí a stanovísk významných evanjelických reformátorov a univerzít k rôznym otázkam cirkevnej praxe.³¹ Po prvom vydaní troch tematicky rozčlenených zväzkov v roku 1623 bolo o polstoročie neskôr nielen pripravené nové, jednotné vydanie, ale žáner zbierania a vydávania takýchto rád a stanovísk si získal na obľube a do publikačnej činnosti sa zapájali aj ďalší.³²

26 Ústredná knižnica SAV, Historické fondy – Knižnica evanjelického lýcea v Bratislave (ďalej KELB), rukopisný zväzok (ďalej rkp. zv.) 4, s. 191.

27 KELB, rkp. zv. 4, s. 211.

28 Príslušná zmienka sa nachádza v Archíve Cirkevného zboru ECAV Bardejov (ďalej ACZE BJ), fond Knihy (ďalej f. Knihy), Protocollum Pastorale vetustior, bez sign., s. 19. Odkazuje sa na prácu BIDEMBACH. *De cavis matrimonialibvs tractatvs brevis theologicus*. Francofurti [Frankfurt/Main] MDCXVIII [1608].

29 Zmienka v ACZE BJ, f. Knihy, Protocollum Pastorale vetustior, bez sign., s. 46. Práca vychádzala opakovane, v dostupných prameňoch bardejovskej proveniencie nie je vydanie špecifikované. Pre potreby štúdie bol použitý digitálne dostupný exemplár CARPZOV. *Jurisprudentia ecclesiastica seu consistorialis*. Hanoviae [Hanau] MDCLII [1652].

30 KELB, rkp. zv. 4, s. 226, kde sa v bode „*De Synodalibus Conventibus*“ uvádza, že jednotlivé články „*bona fide excerpti & congesti sunt ex D. Mengerinus et D. Dedekennio*“.

31 DEDEKENN. *Thesauri consiliorum et decisionum volumen I – III*. Hamburg 1623.

32 *Consilia theologica wittenbergensia, Das ist Wittenbergische Geistliche Rathschläge*. Frankfurt am Main MDCLXIV [1664]. Zostavovateľmi boli wittenberskí profesori Abraham Calo-

Tento typ textov je zaujímavým prepojením teórie a praxe v stredoeurópskom lutherstve, ako aj spôsobu právneho uvažovania a hľadania legitimacy pre konkrétne rozhodnutia. Ide totiž o zbierky stanovísk vydaných teologickými autoritami na žiadosť konkrétnych žiadateľov a v konkrétnych otázkach. Ich následným zobieraním, vydaním a rozširovaním sa však tieto stanoviská stávali pomôckou aj pre iné spoločenstvá a do istej miery aj východiskom pre ďalšie cirkevno-právne myslenie v stredoeurópskom lutherstve. Z perspektívy hornouhorských miest je zaujímavé, že sa do procesu zapájali hneď na viacerých úrovniach. Sami boli žiadateľmi takýchto stanovísk z významných centier wittenberskej reformácie, no ako ukazuje tu citovaný príklad, spätne reflektovali produkciu týchto centier ako smerodajnú aj v ďalších otázkach. Zároveň ale treba dodať, že v uhorských mestách boli pochopiteľným referenčným rámcom aj špecificky uhorské právne zvyklosti,³³ prípadne zvyk ako taký.³⁴

Svetské a cirkevné autority ako partneri

Aj prostredníctvom reflexie uvedených prác a ďalších reformátorských textov sa princípy učenia o „dvoch kráľovstvách“ a troch stavoch, existujúcich v rámci pozemského kráľovstva, mohli premietat' do praktickej roviny pri budovaní cirkevnej organizácie, jej inštitúcií, vrátane právnej sféry, a pri definovaní ich kompetencií. Všetky záležitosti „pozemského“ (*weltlich*) kráľovstva mali v princípe podliehať pozemským vrchnostiam. Záležitosti súvisiace s duchovným poslaním cirkvi pri kázaní Slova Božieho a prisluhovaní sviatostí boli záležitosťou „Božieho kráľovstva“, teda boli vyňaté z kompetencií svetských vrchností. V základných otázkach bolo teoretické rozlíšenie síce jasné, v praxi sa však aj v evanjelickom prostredí objavovali styčné body a potenciálne trecie plochy medzi nositeľmi svetskej moci (*weltlicher Regiment, Obrigkeit, Magistratus*) a duchovnými služobníkmi (*Geistliche, Ministerium Evangelii*).³⁵ Pod svetskými vrchnosťami sa v uhorských kráľovských mestách štandardne rozumela mestská rada (*Stadtrat, Senatus*), ktorá sa v závislosti od miestnych podmienok pri rôz-

vius, Johannes Meisner, Johannes Andreas Quenstedt a Johannes Deutschman.

33 Napríklad bardejovské konzistórium sa v roku 1651 pri jednom zo svojich rozhodnutí v otázke prípustného stupňa príbuzenstva medzi snúbencami pridžalo uhorských noriem: ACZE BJ, f. Knihy, Protocolum pastorale vetustior, bez sign., s. 21: „[...] *stricte esse acquiescendum in Decreti Hungariae expressa et invictabili Prohibitione etiam in nostra Ecclesia Lib. I. Art. 107*“.

34 ACZE BJ, f. Knihy, Protocolum pastorale vetustior, bez sign., s. 40: „[...] *jure hactenus observatam Conuetudinem Constitutionesque Consistoriales*“.

35 Na množstvo prístupov a rôzny pomer medzi kontinuitou a novátorstvom pri riešení organizačných a kompetenčných otázok na ríšsko-nemeckých územiach stručne poukazuje SCHMOECKEL, *Das Recht der Reformation*, s. 159-166.

nych rozhodnutiach dopĺňala aj o ďalšie kolektívne mestské orgány, ako bola volená či širšia obec (*Erwählte Gemeinde, centum viri* a iné). Vo vzťahu k cirkvi chápanej v užšom zmysle, teda ako inštitúcii definovanej svojou kazateľskou funkciou, to v praxi znamenalo, že mestské orgány preberali veľkú časť zodpovednosti za jej personálne i materiálne zabezpečenie. V niektorých rovinách však nemuselo ísť nevyhnutne o zásadný zlom oproti predchádzajúcej praxi.

Pri povolávaní duchovných do svojich služieb sa napríklad mestá opierali o súbor patronátnych práv (*ius patronatus*), ktorými disponovali už od neskorého stredoveku a ktorého súčasťou bola slobodná voľba farára (*ius electionis*). Skutočnosť, že v predreformačnej praxi bývalo podľa kánonického práva uvedenie takto zvoleného farára na jeho post späté s povinnosťou jeho predstavenia príslušnej cirkevnej vrchnosti (*ius presentationis*), bola v zmenených, reformačných podmienkach od polovice 16. storočia predstaviteľmi miest reinterpretovaná. V roku 1557 napríklad na výhrady vikára Spišskej kapituly Mateja ohľadom potvrdenia nového levočského farára odpovedal Daniel Türk, predstaviteľ mestskej rady. Tvrdil, že mešťania disponujú privilégiami (*nos esse privilegiatos*), podľa ktorých je voľba farára úplne v ich kompetencii (*electio plebani apud nos solos mera et pura sit*) a nikto iný im ho ustanovovať nemôže, hoci vikár namietal, že farár musí byť potvrdený cirkevnou vrchnosťou (*confirmatio a nostro praelato*).³⁶ V prvých desaťročiach šírenia reformácie tak máme aj v uhorských mestách do činenia s prelínaním starých a nových prvkov, keď sa prostredníctvom uplatňovania jedného zo starších mestských privilégií v cirkevnom živote komunity utvárala obsahovo a vieroučne nová situácia.

Uplatňovanie cirkevného patronátu a s ním súvisiacej slobodnej voľby farára však neodstraňovalo potrebu vysporiadania sa s duchovnými aspektmi postu. Napriek istej vonkajšej podobnosti, keď v záujme zachovania poriadku aj v evanjelickom prostredí ostal farársky post verejnou funkciou, do ktorej sa kandidát nemohol ustanoviť sám zo subjektívneho presvedčenia o vlastnom duchovnom vyvolení, ale potreboval právoplatné povolanie a aprobáciu cirkevného spoločenstva,³⁷ bola zásadným rozdielom oproti predreformačnej praxi strata jeho sakrálneho charakteru. Protestantskí duchovní z teologických dôvodov už nepotrebovali kňazské svätenie od biskupa, no vzhľadom na očakávania kladené predovšetkým na ich kazateľské úlohy bola naďalej pocitovaná potreba istej formalizácie ich uvedenia do úradu aj zo strany cirkevných autorít. Najmä v lutherskom prostredí, kde duchovenstvo postupne nadobúdalo charakter uni-

36 Vybrané pasáže z Türkovho denníka (*Diarium Danielis Turcus*) publikované v CSEPREGI. *A reformáció nyelve*. Budapest 2013, s. 424.

37 BENKA. Kazateľský úrad v kráľovských mestách Horného Uhorska v 16. a 17. storočí: očakávania mestskej komunity a cirkvi. In *Slovenská literatúra*, 2022, roč. 69, č. 6, s. 569-687 (tu s. 572).

verzitne vzdelanej elity svojho spoločenstva, získala na význame kontrola intelektuálnych a vieroučných schopností kandidátov na budúcich farárov. Zároveň to ale znamenalo, že evanjelické duchovenstvo ako istá „duchovná elita“ nebolo síce držiteľom reálnej moci, no vďaka svojmu vzdelaniu v duchovných otázkach malo vstupovať do vzťahov so svetskými autoritami ako ich poradca, čoho svedectvom sú napokon aj spomínané zbierky stanovísk a dobrozdaní teologických autorít. Tento proces však fungoval aj na nižších priečkach organizácie.³⁸

Evanjelickí farári sa tak dostávali do dvojakej pozície, ktorá ovplyvňovala ich inštitucionálne zaradenie a právne definovanie ich postavenia. Na jednej strane podliehali vo vonkajších a materiálnych záležitostiach kompetenciám svetskej vrchnosti, na druhej strane v otázkach duchovných bola potrebná potenciálna kontrola cirkevných autorít. V hornouhorských kráľovských mestách sa pomerne skoro začala tematizovať otázka cirkevnej organizácie s výrazným zastúpením klerikálneho prvku. Na spomínanej prešovskej synode roku 1546 sa vo viacerých článkoch rozoberali kompetencie a povinnosti archidiacona, ktorý mal ako klerikálny predstaviteľ miestnej evanjelickej organizácie možnosť sám ordinovať ďalších duchovných.³⁹ V druhej polovici 16. storočia sa tak formoval seniorát ako rámec pre sebavedomejšie vystupovanie duchovenstva vo vieroučných aj cirkevno-právnych otázkach. Napríklad v banských mestách však naopak ostávali dominantným prvkom svetské vrchnosti, či už ako magistráty jednotlivých miest, alebo vystupujúce spoločne v rámci mestského zväzu. Post seniora ako klerikálnej zložky miestnej cirkevnej organizácie tam jestvoval v druhej polovici 16. storočia iba prechodne ako výraz osobnej autority štiavnického farára Matthiasa Eberharda.⁴⁰ Trvalejšie vytvorenie tejto funkcie bolo často vnímané ako potenciálna hrozba pre mestský cirkevný patronát. K väčšej systematizácii v banských mestách došlo až na začiatku 17. storočia, aj to skôr pod tlakom vonkajších okolností.

V uhorskom mestskom prostredí začali nachádzať ohlas aj reformačné myšlienky o „dobrej kresťanskej vrchnosti“ (*gute christliche Obrigkeit*).⁴¹ Do istej miery síce ani v predreformačnom období mestské rady nevnímali svoje po-

38 KAUFMANN. *Konfession und Kultur : Lutherischer Protestantismus in der zweiten Hälfte des Reformationjahrhunderts*. Tübingen 2006, s. 303-322.

39 RIBINI, Memorabilia [vol. 1], s. 69-70; HAJDUK, Prešovské články, s. 156-157.

40 Rôzne diskusie k tejto otázke detailne približuje, s extenzívnym citovaním prameňov, KRIŽKO, Dejiny banskomestského seniorátu, s. 89-104. Mathias Eberhard bol seniorom relatívne krátko – v rokoch 1577 – 1580. K nemu biografické dáta a bibliografia v CSEPREGI, ed., ELEM, vol. 1/1, s. 413.

41 Prehľad uvažovania o politických otázkach a úlohách vrchnosti s odkazmi na rozsiahlu literatúru vo WITTE, Law and Protestantism, s. 119-175. Pozri aj FRIEDEBURG. Church and State in Lutheran lands, 1550-1675. In KOLB, ed. *Lutheran Ecclesiastical Culture, 1550-1675*. Leiden 2008, s. 361-410.

vinnosti výlučne v rovine praktických a materiálnych záležitostí, s príchodom reformačného učenia však rozšírenie ich kompetencií prinieslo aj systematickejšie teologické odôvodnenie. Na prešovskej synode v roku 1546 sa v šiestom článku o magistráte a jeho úlohách (*officio magistratuum*) hovorilo o ňom ako o strážcovi Božieho zákona (*legis diuinae custodes*), ktorý má pamätať na svoje povinnosti, a to najmä pri trestaní a odstraňovaní bohorúhačstva (*blasphemias*), opovrhovania obradmi (*contemptum caeremoniarum*) či iných zjavných zločinov (*alia manifesta scelera*). Okrem iného sa väčšou angažovanosťou svetskej vrchnosti malo predísť tomu, aby cirkevní služobníci (*ministri ecclesiae*) už neboli nútení uchýľovať sa k vyhlasovaniu exkomunikácie.⁴²

Mestské rady prostredníctvom cirkevných poriadkov a štatútov zohrávali dôležitú úlohu pri aplikácii teoretických teologických princípov do praxe. V roku 1559 napríklad košická mestská rada vydala pravidlá výkonu bohoslužobných povinností v lutherskom konfesionálnom duchu pre svojho maďarského kazateľa. Nešlo o náhodné rozhodnutie, keďže práve v prostredí miestnej maďarskej komunity sa v predchádzajúcich rokoch začali šíriť kalvinizujúce myšlienky.⁴³ V nasledujúcich desaťročiach sa v Košiciach prijímali ustanovenia týkajúce sa podoby výkonu viacerých cirkevných obradov vrátane sviatostí krstu a Večere Pánovej, opäť v kontexte konfesionálnych sporov so stúpecami reformovanej (kalvínskej) praxe.⁴⁴ Ak farári hlásali učenie, ktoré bolo v rozpore s oficiálnym stanoviskom mestskej vrchnosti, tá neváhala zakročiť a prepustiť takých kazateľov zo svojich služieb. Takto konala napríklad mestská rada Košíc roku 1580, keď kvôli príklonu ku kalvinizmu zbavila úradu dvoch svojich kazateľov Andreja Károlyiho a Mikuláša Iglódiho.⁴⁵ Všetky tieto otázky – alebo aspoň ich výrazná väčšina – by v predreformačnom období boli do veľkej miery záležitosťou cirkevných autorít a kánonického práva. V novom, evanjelickom kontexte však prinajmenšom vonkajšia a formálna stránka ich vyhlasovania a uplatňovania náležala svetským orgánom, aj keď pri definovaní obsahu zohrávalo naďalej podstatnú rolu teologicky vzdelané duchovenstvo.

Mestskými radami bola ďalej súdená celá škála prečinov balansujúcich na hranici duchovného a svetského práva.⁴⁶ Bez odozvy napríklad neostávali prípadné narušenia verejného náboženského poriadku a jeho špecifickej konfesionálnej podoby. V šesťdesiatych rokoch 16. storočia košická mestská rada vyšetrovala a súdila svojich obyvateľov Sebastiana Bakaya a Frantška Thóta, ktorí azda

42 RIBINI, Memorabilia [vol. 1], s. 67-70; HAJDUK, Prešovské články, s. 156-157.

43 KEMÉNY, *A reformáció Kassán*. Kassa 1891, s. 92-94.

44 WICK, *Dóm svätej Alžbety v Košiciach*. Košice 1936, s. 73 a 75.

45 WICK, *Dóm svätej Alžbety*, s. 73.

46 SZEGHYOVÁ, *Súdnictvo a súdna prax v mestách Pentapolitany v 16. storočí*. Bratislava 2016, s. 159-161.

podnietení kalvínským učením o neprípustnosti obrazov v kostoloch z vlastnej iniciatívy zaútočili na oltár (*efractione Altarium*) v jednom z mestských kostolov, kaplnke sv. Michala. Napokon však mestská rada v tejto záležitosti konala milostivo, keďže previnilcom umožnila návrat do mesta pod podmienkou osobnej nápravy.⁴⁷ V takýchto prípadoch však často šlo o konanie v súlade s očakávaniami mestského duchovenstva, ktoré ho nevnímalo ako narušanie svojich kompetencií. Príkladom teoretických postojov môže byť vyjadrenie Severína Škultétyho v jednom z polemických textov zo záveru 16. storočia. Svojich kalvinizujúcich teologických oponentov napomína za verejné šírenie nesprávnych postojov (naviac nactiutŕhačným spôsobom) a dodáva, že ak svoje konanie nenapravia, rozhodnutie o nich prenechá svetským vrchnostiam.⁴⁸ Kazateľ teda napomína, svetská vrchnosť však koná. Istým spoločným menovateľom tu uvedených prípadov však bolo, že všetko trestané konanie malo verejný charakter, či už v podobe ničenia oltárov, alebo verejného kázania nesprávneho učenia. V duchu opakovane spomínaného „učenia o dvoch ríšach“ nebolo úlohou svetských vrchností skúmať – a prípadne trestať – osobné presvedčenie jednotlivcov. Ako nositelia verejnej autority mali zodpovednosť iba v tých prípadoch, ak sa ono osobné presvedčenie premietlo do verejných skutkov, ktoré by mohli predstavovať hrozbu pre duchovné blaho magistrátu zverených komunít tak, ako mu sami rozumeli.

Do tejto sféry však nepatrili iba vieroučné otázky, ale oveľa väčší okruh právnych problémov týkajúcich sa otázok verejnej morálky.⁴⁹ V tejto sfére sa tiež vnímala potreba aktivity svetských vrchností a ich spolupráce s duchovenstvom. Na synode mestského seniorátu v Levoči v roku 1597 sa vyslanci miest i mestských cirkví zhodli na tom, že svetské aj cirkevné vrchnosti (*tam Politicus, quam Ecclesiasticus Magistratus*) si musia byť vedomé svojho postavenia a úlohy (*suo loco et officio*) vystupovať voči verejne pohoršujúcemu konaniu (*scandalis publicis*). Obzvlášť sa spomína povinnosť duchovných pri napomínaní smilníkov (*scortatores*), cudzoložníkov (*adulteros*), pijanov (*potatores*), úžerníkov (*usurarios*) a im podobných. Ak po dvoch napomenutiach nedôjde k náprave, mali sa v súlade so svojím úradom – ako kazatelia a prísluhovatelia sviatostí – uchýliť k duchovnému trestu v podobe verejného pokarhania (*publice arguant*) a zákazu prijímania sviatostí (*ab usu Sacramentorum arceant*). V záujme nápravy ich

47 Archív mesta Košice, H III/2 mac 14, fol. 80v.

48 SCULTETI. *Υπόμνημα sive admonitio brevis ad Christianos regni Ungarici cives (...)*. Bartphae 1599, fol. a iii v.-[a iii]r. Pozri aj BENKA. „Bezuzdné jazyky.“ Česť, reč a podoby nactiutŕhačstva v Bardejove od polovice 16. do polovice 18. storočia. In *Forum Historiae*, 2022, roč. 16, č. 2, s. 45-46.

49 SZEGHYOVÁ, *Súdnictvo a súdna prax*, s. 111 uvádza napríklad, že v 16. storočí boli mravnostné delikty druhým najčastejšie trestaným typom.

ale mal napomenúť aj svetský magistrát.⁵⁰ V podstate identickými slovami boli tieto závery zopakované prešovskou synodou v roku 1641. V tejto súvislosti sa však sťažoval košický farár Elias Knogler na zriedkavosť dobrých skutkov medzi svojimi poslucháčmi, ktorí sa v čase „bakchanálií“ (*tempore Bachanaliorum*, pravdepodobne prelom rokov a fašiangy) dopúšťajú výčinov priam pohanských (*excessus Ethnici plane*). Superintendent Peter Zabler vo svojej reakcii opäť zdôrazňoval potrebu spolupráce svetskej i cirkevnej zložky. „Priateľsky a otcovsky“ totiž napomenul vyslancov košického magistrátu, aby dobré konanie, ktoré farár vyučuje z kazateľnice, oni zase čo najviac podporovali v praxi (*magis promoveant; in executionem promovere*). Predstavitelia mesta v reakcii na napomenutie vyjadrili svoju vôľu v takom duchu konať.⁵¹

Otázky verejnej morálky úzko súvisia so sférou manželstva, ktorá sa pre evanjelickú cirkevno-právnu sféru aj v hornouhorských mestách stala jednou z najdôležitejších. Počnúc Lutherom sa v reformačnom tábore síce prijal výklad, podľa ktorého manželstvo nebolo cirkevnou sviatosťou, teológovia i právni vzdelanci však naďalej zdôrazňovali jeho veľkú dôležitosť, posvätný charakter a pôvod v Božom zákone. Manželstvo aj tak ale nenáležalo – na rozdiel od výkladu a kázania Božieho slova a prislúhovania sviatosti – k záležitostiam striktné duchovným.⁵² Praktickým dôsledkom tejto redefinície teda bolo, že normatívne aj súdne kompetencie v záležitosti manželstva a rodinného života mali plne prevziať svetské vrchnosti, v kráľovských mestách teda mestské rady. Prvým signálom bolo, že po vzore *Augustany* aj hornouhorské mestské vierovyznanie venovalo pozornosť manželstvu v článkoch spolu s inými občianskymi a svetskými záležitosťami.⁵³ V lutherskom chápaní síce svetské orgány mali autoritu a moc rozsudzovať tieto otázky, no sami členovia magistrátu uznávali, že nie vždy disponovali potrebným poznaním a porozumením danej záležitosti. Dôležitým nástrojom v procese uplatňovania práva obzvlášť v manželských sporoch sa tak stalo hľadanie rád a odporúčaní u vlastných duchovných, k čomu sa ešte vrátime.

Na druhej strane si ale aj členovia duchovenstva boli vedomí obmedzení vlastných kompetencií. V závere 16. storočia (1591) sa napríklad vrocavský tlačiar Salomon Sultzer obrátil na mestskú radu Bardejova so sťažnosťou, že bardejovský mešťan Michal (Michael) Geppart nedodrжал sľub, podľa ktorého

50 KELB, rkp. zv. 4, s. 155-156.

51 KELB, rkp. zv. 4, s. 199.

52 K problematike je k dispozícii rozsiahla literatúra, za všetky práce možno upozorniť na DIETERICH. *Das protestantische Eherecht in Deutschland bis zur Mitte des 17. Jahrhunderts*. München 1970; HARRINGTON. *Reordering Marriage and Society in Reformation Germany*. Cambridge 1995.

53 Pozri poznámku č. 18.

mu mal dať svoju dcéru Hedvigu za ženu, ale v čase Sultzerovej neprítomnosti uprednostnil iného uchádzača o jej ruku. Nespokojný tlačiar vo svojom liste okrem iného dodal, že sa v tejto veci najprv písomne obrátil na bardejovské cirkevné authority (konzistórium, *an das Ehrwürdige Consistorio*), avšak ono sa jeho sťažnosťou nechcelo zaoberať s odôvodnením, že vec patrí pred mestský súd (*vor ein Erbarn Rath vnd gerichtt*).⁵⁴ Roku 1568 v podobnej záležitosti – teda kvôli nesplnenému manželskému príslubu, tentokrát ale vdovy Kataríny voči tovarišovi svojho zosnulého manžela – rozhodovala aj košická mestská rada. Zaujímavé pre našu analýzu však je, že sa tak dialo na žiadosť košického farára, teda podnet pre konanie svetských orgánov prišiel opäť z cirkevného prostredia.⁵⁵

Tieto príklady demonštrujú, že v dôsledku reformačného hnutia síce došlo k istému rozšíreniu kompetencií mestského svetského súdnictva v teórii i praxi, no zároveň z procesu nebolo úplne vylúčené ani mestské duchovenstvo. Opozíciu predreformačného a reformačného nemožno absolutizovať a novšie výskumy aj v uhorských podmienkach poukazujú na nezanedbateľné prepojenie svetských a cirkevných prvkov na úrovni miestnych spoločností.⁵⁶ No v súvislosti s etablovaním reformačného učenia je predsa badateľná kvalitatívna zmena, a to tak na úrovni teologicko-právnej reflexie cirkevných úloh, ako aj pri ich uvádzaní do praxe.

Cirkevná jurisdikcia v teórii a praxi

V mestách na východe sa už od polovice 16. storočia možno stretnúť s budovaním prvkov vlastnej cirkevnej organizácie, ktorá mala aj na regionálnej úrovni jestvovať paralelne so svetskými štruktúrami. Jej súčasťou bol už spomínaný úrad archidiakona alebo seniora. Ten mal podľa záverov prešovskej synody z roku 1546 povinnosť dozoru a napomínania tých farárov, ktorí by svojou náukou alebo mravmi pohoršovali (*sunt offendiculo*). Ak by ani súkromné napomenutie (*priuatae admonitioni*), ani napomenutie pred svedkami (*coram testibus*) nepomohlo, mal byť dotýčny duchovný zbavený úradu (*ministerio abdicentur*). V danej súvislosti sa však dodáva, že žiaden duchovný nemá byť príslušným spoločenstvom neopodstatnene zbavený svojho úradu (*praeter meritum ab officio amotus*).⁵⁷ Možno teda vyvodzovať, že úrad archidiakona (seniora) mal so svojimi dozornými a súdnymi právomocami plniť aj istú ochrannú úlohu vo vzťahu miestneho duchovenstva k svetským vrchnostiam.

54 ÁBEL, A bártfai Szent-Egyed temploma, s. 191.

55 SZEGHYOVÁ, Súdnictvo a súdna prax, s. 113.

56 Napríklad ERDÉLYI. *Negotiating Violence : Papal Pardons and Everyday Life in East Central Europe (1450–1550)*. Leiden 2018.

57 RIBINI, *Memorabilia* [vol. 1], s. 70; HAJDUK, Prešovské články, s. 156–157.

Úradu seniora chronologicky predchádzali synody, ktoré sa napokon stali aj jeho dôležitým inštitucionálnym partnerom pri výkone dozorných a nápravných kompetencií. Na východe sa na nich schádzali zástupcovia duchovenstva aj svetských vrchností. Stali sa priestorom nielen pre diskusie o vieroučných a organizačných otázkach miestnych evanjelických cirkví, ale aj pre výkon istej formy súdnej právomoci nad evanjelickým duchovenstvom v mravných a vieroučných záležitostiach. Vyššia miera takejto samostatnosti cirkevnej organizácie však mala svoje obmedzenia vyplývajúce z miestnych podmienok i lutherských teologických východísk. Príznačné je, že keď sa duchovenstvo miest Pentapolitany roku 1593 v rámci obhajoby svojich právomocí voči mestským vrchnostiam obrátilo so žiadosťou o stanovisko na wittenberskú univerzitu, v odpovedi zaznelo, že zo správy vonkajších vecí cirkvi nemožno svetské vrchnosti vylučovať, aby sa opätovne neskĺzlo k „pápeženským“ zvyklostiam a tyranii. Kým v duchovných otázkach (*Ministerium Euangelii*) bol jedinou hlavou Kristus, v pozemských záležitostiach cirkev uznávala svetskú vrchnosť (*magistratus politicus*).⁵⁸ Lokálne úsilie o posilnenie klerikálnych prvkov tak narážalo na isté lutherské teologické hranice a duchovenstvo malo pri otázkach kontroly vierouky a morálky úzko spolupracovať so svetskými vrchnosťami.

Dôraz na správnu vierouku mal byť zabezpečený požiadavkou podpisovania a vyjadrenia súhlasu so základnými doktrínálnymi textami na synodách.⁵⁹ V prípade, že sa duchovní od týchto záväzkov vieroučne odchýlili, mohlo to pre nich mať vážne dôsledky. Príkladom sú synody z osemdesiatych a deväťdesiatych rokov 16. storočia, teda obdobia takzvaných kryptokalvinistických sporov. Ak niektorý z duchovných presadzoval neakceptované (zvyčajne „kalvinizujúce“) interpretácie základných doktrínálnych textov, mohlo po polemike dôjsť k razantnejšiemu postupu zo strany seniora a synody. Aj v týchto prípadoch však zidené evanjelické duchovenstvo ostávalo na duchovnej či intelektuálnej úrovni a uspokojilo sa s identifikáciou problému a vyjadrením vlastného stanoviska, ktoré ani nemuselo obsahovať odporúčania k ďalšiemu konaniu. Praktické kroky boli prenechané na rozhodnutie svetských vrchností. Na záver prešovskej synody roku 1593 tak senior Severín Škultéty vydal stanovisko k vieroučným postojom „kryptokalvinistického“ levočského rektora Jána (Johannes) Mylia. Rozhodnutie však bolo prenechané mestskej rade Levoče, ktorá si dané stanovisko sama vyžiadala.⁶⁰

58 Celá odpoveď wittenberských teológov publikovaná v RIBINI, *Memorabilia* [vol. 1], s. 298-311.

59 BENKA, Kazateľský úrad, s. 574-575 s odkazmi na ďalšiu literatúru a pramene.

60 THURY, Ág. hitv. ev. zsinatok, s. 44, kde v závere zápisu Škultéty uvádza: „*Post synodum venerunt ad me legati Leutschoviensium, petentes testimonium in chartula ad suum magistratum de suo ludi rectore.*“

Isté prvky kontroly a napokon aj cirkevného súdnictva sa však formovali i na miestnej úrovni. Špecifickým inštitútom bolo v tomto smere konzistórium (*Consistorium*), ktoré sa v lutherskom prostredí zaužívalo prinajmenšom od polovice 16. storočia. V rôznych kontextoch a regiónoch však mohlo nadobúdať špecifické podoby, najmä v rozdieloch v zapojení cirkevných a svetských zložiek na jeho fungovaní, v jeho úlohách – pri praktickej administrácii evanjelických cirkví alebo iba v súdnych záležitostiach a podobne.⁶¹ S týmto pojmom sa stretávamej aj v prostredí hornouhorských miest, i keď aktuálne preskúmaná pramenná základňa nie vždy umožňuje dobre identifikovať všetky otázky jeho fungovania a kompetencií. Inštitúcia sa spomína už v uvedenej sťažnosti vroc-lavského tlačiarja týkajúcej sa bardejovskej snúbenice, pričom v danom kontexte sa zdá, že konzistórium vystupuje ako klerikálna inštitúcia združujúca miestne duchovenstvo, no v právnych otázkach si uvedomuje svoju závislosť od mestskej vrchnosti. Aj z neskoršieho obdobia sme nateraz najlepšie informovaní o situácii v Bardejove, kde sa zachoval cirkevný protokol vedený miestnymi evanjelickými duchovnými od prvej polovice 17. storočia.⁶² Pojem „konzistórium“ sa v ňom objavuje pomerne často, pričom jeho význam ani zloženie nie sú špecifikované, ale považujú sa za samozrejmu záležitosť. Z kontextu sa však zdá, že išlo o kolektívny orgán mestských duchovných vystupujúcich v právnych otázkach, ktorý sám zasadal, posudzoval prípady a potenciálne aj prichádzal k rozhodnutiam, predovšetkým v otázkach manželského a rodinného práva. Jeho zasadnutia boli neraz reakciou na požiadavku mestskej rady v individuálnom prípade, ktorý sama riešila, a od duchovných si vyžiadala stanovisko.⁶³ No objavujú sa aj prípady, kde sa zdá, že jedna zo stránok pred duchovenstvo „predstúpila“ z vlastnej iniciatívy (*aparuit coram Consistorio*).⁶⁴ V mravných otázkach konzistórium mohlo napomenúť (*pia et paterna admonitio*) i mestskú radu, ako sa stalo roku 1648 kvôli istým súkromným sporom a rozbrojom v jej radoch.⁶⁵

Zo zaznamenaných prípadov sa najčastejšie riešili otázky stupňa príbuzenstva a opustenia, napríklad ako dôvod pre rozluku manželstva. Objavujú sa aj

61 Ako prehľadné východisko heslo HEUN. Konsistorium. In *Theologische Realenzyklopädie*, vol. 19. Berlin; New York 1990, s. 483-489.

62 ACZE BJ, f. Knihy, Protocolum pastorale vetustior, bez sign. Pre analýzu prameňa v jeho obsahovej rôznorodosti pozri pripravovanú štúdiu: BENKA. Dejiny z perspektívy duchovných: Bardejovské Protocollum Pastorale Vetustior (v tlači, zborník z konferencie *Pramene k cirkevným dejinám Uhorska v ranom novoveku*).

63 Napríklad ACZE BJ, f. Knihy, Protocolum pastorale vetustior, bez sign., s. 20 (rok 1649): „*Inclutus Magistratus (...) Consistorio praesentavit*“; s. 30 (rok 1661): „*A Consistorio qvaesitum Consilium ab Inclyto Senatu*“ a inde.

64 Napríklad ACZE BJ, f. Knihy, Protocolum pastorale vetustior, bez sign., s. 27 (zápis z roku 1658).

65 ACZE BJ, f. Knihy, Protocolum pastorale vetustior, bez sign., s. 19.

špecifickejšie prípady, napríklad už viackrát analyzovaný spor okolo zásnub dcéry mokrolužského farára z roku 1668.⁶⁶ Kvôli klebetám o jej nepočestnosti sa jej snúbenec rozhodol vycúvať zo svojho záväzku. Bardejovské evanjelické konzistórium však napokon rozhodlo, že ohovorená mladá žena je nevinná (*od Nás we mocy Práva swobodna se wyhlasuge; poznáváme gu gakožo newinnu*) a že sa má teda riadne pristúpiť k sobášu. Okrem toho sa hlavnému nactiutŕhačovi (*gakožo Prává Odběhlcowj*) nariadilo mlčanie (*wzkládámé w Mocy Prává a Nasseho nosycýho Vradu wěčné mlčenj*). Všetky tieto body boli vynešené v mene duchovnej autority (*My Narjzenj a Porádnj Consistorij aneb Duchownjho Práva Kráľowského a Swobodného Města Barděgowa*) a týkajú sa duchovného rozmeru trestu. Ďalší primeraný trest sa následne prenechával svetskej vrchnosti.⁶⁷

Väčšia systematickosť vo fungovaní bardejovského konzistória počas 17. storočia mohla súvisieť aj so zmenami na regionálnej úrovni cirkevnej správy, ktoré prinieslo sformovanie samostatnej evanjelickej cirkevnej organizácie na čele so suprintendentmi na začiatku 17. storočia. Z cirkevno-právneho pohľadu je obzvlášť dôležité, že v záveroch synody zo Žiliny (1610) a Spišského Podhradia (1614; ďalej SP) boli pomerne detailne špecifikované súdne a jurisdikčné právomoci superintendentov.⁶⁸ Okrem právomocí vizitovania cirkví (SP 2 – 3) a ordinácie nových kazateľov (SP 7), s ktorými boli automaticky späté aj úlohy dohľadu nad vieroukou a mravným životom duchovenstva, sa superintendentom uložila za povinnosť brániť kazateľov a učiteľov proti akémukoľvek pohaneniu a nespravodlivosti, a to i súdnou cestou a zákonným vyšetrovaním (SP 5). Hlavná súdna právomoc superintendenta (SP 10) sa mala týkať sporov väčšieho významu, kam patrili obvinenia z nepravého učenia, cudzoložstva a iných väčších hriechov, pričom jeho kompetencie sa vzťahovali na farárov, diakonov aj učiteľov. V takýchto prípadoch mal teda superintendent zvolať príslušné bratstvo, ako aj najvýznamnejších a práva ználych mužov zo svetskej sféry. V prípade usvedčenia vinníka mohol byť takýto kňaz superintendentovým súdom, v závislosti od závažnosti previnenia, pozbavený kňazskej hodnosti, svojho postu alebo príjmu a následne ešte odovzdaný svetskej vrchnosti na potrestanie. Spory menšieho

66 ACZE BJ, f. Knihy, Protocolum pastorale vetustior, bez sign., s. 46-49. Pozri aj BENKA, Bezuzdné jazyky, s. 50-51.

67 ACZE BJ, f. Knihy, Protocolum pastorale vetustior, bez sign., s. 49: „*Nassi wssak Swětskey Wrchnosti, gakožo twému dědičnému Pánu* [šlo o obyvateľa poddanskej dediny mesta], *hodné a zaslúžené kartánj zanechawagje*.“

68 Staršia edícia záverov oboch synod: SZEBERINYI, ed. *Corpus maxime memorabilium Synodorum evangelicarum Augustanae confessionis in Hungaria*. Pesthini 1848, s. 27-42 (Spišské Podhradie). Moderná edícia, preklad a komentár: BODNÁROVÁ, ed. *Acta et mutuus consensus. Akty a vzájomná dohoda*. In KÓNYA a KÓNYOVÁ, eds. *Od reformácie po založenie cirkvi. K 400. výročiu synody v Spišskom Podhradí*. Prešov 2015, s. 21-35.

významu mali byť prenechané nižším súdnym inštanciam, reprezentovaným seniorátmi, ktoré si mali ponechať svoje dovtedajšie práva a privilégia (SP 15).

Superintendentský súd mal zároveň vystupovať ako odvolacia inšancia pre rozhodnutia seniorálnych cirkevných súdov. V prípade odvolania si mal superintendent vyžiadať príslušné spisy, pričom mal možnosť rozsudok buď potvrdiť, alebo odovzdať tomu istému bratstvu na opätovné preskúmanie, s prípadným prizvaním mužov znalých práva aj zo susedného bratstva. Následne sa už ďalšia možnosť odvolania nepripúšťala (SP 11). Ďalej sa ešte zdôrazňovalo, že superintendent je povinný súdiť a dozeráť na jemu zverené duchovenstvo bez osobnej zaujatosti a pri zachovávaní zákonov (*secundum leges*), aj keď bližšie nešpecifikovaných. V prípade nerešpektovania jeho rozhodnutí bol oprávnený – avšak príznačne po porade s miestnou svetskou vrchnosťou – previniť vyobcovať a zbaviť úradu (SP 12).

So zapojením svetských vrchností sa vo väčšej miere rátalo najmä v prípadoch, keď bol superintendent alebo akýkoľvek iný článok evanjelickej cirkevnej organizácie vystavený útokom zvonka. V takej situácii bol každý duchovný povinný obrátiť sa v prvom rade na svoju bezprostrednú vrchnosť. Ak by tá dostatočne nereagovala, malo sa pristúpiť k ďalším právnym prostriedkom v súlade s uhorskými právnymi zvyklosťami a kráľovskými nariadeniami (SP 14). Superintendent mal zároveň vystupovať ako sprostredkovateľ v sporoch medzi duchovenstvom a ich vlastnými svetskými patrónmi, pričom si na posudzovanie prípadov mal zvyčajne prizvať rovnaký počet cirkevných a svetských prísediacich (SP 14).

Aj stručný prehľad týchto ustanovení ukazuje, že ich zámerom bolo systematizovať výkon práva v rámci evanjelickej cirkevnej organizácie a presnejšie definovať kompetencie a zapojenie jej cirkevných a svetských zložiek. Zavádzanie ustanovení do praxe však záviselo od miestnych podmienok. Tým najzásadnejším bolo, že sa seniorát slobodných kráľovských miest na synode v Spišskom Podhradí vlastne transformoval na samostatnú superintendenciu, ktorá navyše získala od palatína Juraja Thurzu špeciálne privilégia zdôrazňujúce právne postavenie cirkvi slobodných kráľovských miest.⁶⁹ Načrtnutá deľba súdnych právomocí medzi superintendentom a seniorátmi sa tak v prípade kráľovských miest stala bezpredmetnou, keďže bývalý seniorát sa iba právne pozdvihol na novú organizačnú úroveň. Dvojstupňový stupeň súdnictva však ostal v praxi zachovaný, keďže superintendent neskôr vystupoval ako odvolacia aj poradná inšancia pre rozhodnutia v cirkevno-právných veciach na úrovni jednotlivých miest. Zároveň sa mohlo rozlišovať, či sa konkrétna stránka obrátila na superintendenta so žiadosťou o stanovisko a radu (*Judicium Informativum*), alebo zá-

69 KELB, rkp. zv. 4, s. 176-177, 182-183. Pozri aj RIBINI, Memorabilia [vol. 1], s. 401-404.

vážné rozhodnutie (*Judicium Decisivum*).⁷⁰ Vzťahy so svetskými vrchnosťami nadväzovali na predošlé zvyklosti a pre superintendenta ostávali relevantnými partnermi magistráty jednotlivých miest. Už pomerne skoro došlo aj k teritoriálnemu rozšíreniu pôsobnosti, keďže superintendencia ustanovená v Spišskom Podhradí pre vidiecke cirkvi Spišskej a Šarišskej stolice stratila samostatnosť a namiesto voľby vlastného superintendenta uznávala v niektorých záležitostiach (napríklad pri ordináciách) autoritu cirkevnej vrchnosti z mestského zväzu. Príslušné svetské vrchnosti, ktoré bolo treba zohľadňovať pri cirkevno-právnych otázkach, sa tým rozšírili aj o predstaviteľov miestnej šľachty. Na košickej synode roku 1668 sa otázky kompetencií a vzťahov svetskej a cirkevnej vrchnosti začali riešiť systematickejšie,⁷¹ nastúpený vývoj však zastavili protireformačné aktivity sedemdesiatych rokov 17. storočia a (prechodný) kolaps evanjelickej cirkevnej organizácie na všetkých úrovniach.

Pri zohľadnení zložitého vývoja organizačných a inštitucionálnych štruktúr a miestnych špecifik sa kompetencie príslušných cirkevných miest naďalej týkali záležitostí vierouky a morálky evanjelického duchovenstva, pričom pri otázkach manželského práva sa zaoberali aj prípadmi zo širšieho spoločenstva. V procese rozhodovania boli do istej miery zapojení predstavitelia cirkevných i svetských kruhov, zatiaľ čo pri uvádzaní rozhodnutí do praxe zohrávala dôležitú úlohu spolupráca so svetskými vrchnosťami. Superintendent ako vrchný predstaviteľ miestnej cirkevnej organizácie mal nielen vykonávať dozorné právomoci dovnútra voči evanjelickému duchovenstvu, ale v prípade potreby vystupovať aj v pozícii ochrancu či sprostredkovateľa vo vzťahu k svetským vrchnostiam. Miera samostatnosti jeho konania v týchto otázkach však už závisela od konkrétnych miestnych podmienok. Z nasledujúceho obdobia máme z hornouhorských slobodných kráľovských miest detailnejšie informácie o fungovaní cirkevného súdnictva na úrovni synod pod vedením superintendenta. V tomto kontexte sa najčastejšie rozoberali prípady týkajúce sa manželských záležitostí. Z celkového počtu 43 identifikovaných sporov v užšom zmysle slova, ktoré boli riešené na synodách v rokoch 1615 – 1668, tvoria dve tretiny (29 sporných otázok, 67,4 %). Za nimi nasledujú otázky, ktoré možno rámcovo definovať ako kompetenčné (7 sporov, 16,2 %), a napokon rôznorodé záležitosti, vrátane vierouky a morálky.⁷²

70 KELB, rkp. zv. 4, s. 218.

71 KELB, rkp. zv. 4, s. 224-225.

72 Tieto údaje boli získané vyhodnotením zápisov zo synod, ktoré sa nachádzajú v zväzku *Acta historica patriae* v: KELB, rkp. zv. 4. Treba však dodať, že v prípade týchto protokolov z evanjelických synod spoločenstva hornouhorských slobodných kráľovských miest nie je situácia úplne ideálna. Ide totiž o neskôr vyhotovené odpisy alebo výpisy z protokolov, o ktorých možno predpokladať, že boli pôvodne rozsiahlejšie. Výskum v tomto smere však ešte prebieha a identifikácia ďalších prameňov, ktoré by konkrétny obraz pozmenili, nie je nateraz

Konkrétne rozoberané manželské prípady sa týkali celej škály problémov, počnúc otázkou právoplatného uzavretia manželstva, cez riadne manželské spolužitie až po otázky prípadnej rozluky a rozvodu. Na prešovskej synode roku 1615 miestny farár Gašpar Prellerus predložil synode na opätovné posúdenie (*revidendam*) veľmi vážny prípad (*causam gravissimam Matrimoniale*) zo svojej komunity.⁷³ Jej členovia Andrej (Andreas) Bestseller a Margaréta Sathleriana uzavreli manželstvo tajne, nedodržiac riadny poriadok a bez súhlasu rodičov (*Sponsalia absque justo ordine, certoque consensu Parentum inita, clandestina*). Súd, zložený zo svetských i duchovných zástupcov (*Domini Politici & Spirituales*), po zvážení okolností i svedectiev napokon potvrdil pôvodný rozsudok, ktorým bola anulácia (*esse dissolvenda*) takto uzavretého manželstva. Okrem toho však kvôli ľahkovážnosti a nestálosti (*ob admissam leuitatem et inconstantiam*) rodičov a dcéry pôvodný trest navyše doplnili a mladej Margaréte bol na dva roky udelený zákaz uzavretia nového manželstva (*interdictum per biennium*). Rodičia museli navyše zaplatiť pokutu 50 florénov a ženích prišiel o doposiaľ učené výdavky. Veno a ďalšie svadobné dary si však kvôli rozluke (*Dissolutio Personarum*) mali obe stránky navzájom vrátiť (*mutuaque arrharum restitutio*). Tento prípad je koncepčne zaujímavý z viacerých stránok. V obsahovej rovine je príkladom uplatňovania vyššie spomínaných princípov v praxi – predovšetkým zákazu tajných manželstiev uzatvorených okrem iného bez súhlasu rodičov. Pri uznaní takého zväzku za neplatný a udelení finančných trestov a ďalších obmedzení sa navyše prešovská synoda pohybovala v rámci zvyklostí stredoeurópskych lutherských cirkví.⁷⁴ Z formálnej a procesnej stránky ide tiež o príklad aplikácie už spomínaných princípov. Iniciatívu pri predložení sporu podnikol prešovský farár, pričom zámerom bolo opätovné posúdenie sporu (*denuo pro revidendam*), ktorý bol už predtým riešený na miestnej úrovni, ale pre svoju pociťovanú závažnosť sa autorita synody javila potrebná na dôkladnejšie vyšetrenie (*melius examinandi*). Súd bol zložený zo svetských i cirkevných zástupcov a jeho rozhodnutie bolo dosiahnuté hlasovaním a zdôvodnené poukazom na biblické nariadenia a rímske právo (*unanimitur juxta ductum Sacrarum Litterarum et Legum Civilium*).

Záležitosť sa však opäť dostala do pozornosti synody v Bardejove v roku 1616. Vtedy vdova Sathleriana so svojou dcérou prosili synodu o úľavu z trestu a skrátenie zákazu (*petitum est, ut annus relaxaretur*) uzavretia nového man-

vylúčená. Možno však predpokladať, že i pri rozšírení pramennej bázy by základný obraz s prevahou manželských sporov ostal zachovaný.

73 KELB, rkp. zv. 4, s. 190-191.

74 Prehľadovo s odkazmi na ďalšiu literatúru a pramene WITTE, Law and Protestantism, s. 238-239.

želstva pre Margarétu o jeden rok. Dôvodom malo byť jej dovtedajšie zbožné a čestné správanie (*cum pie et honeste sese gesseret*) i záujem istého mladíka o sobáš s ňou. Napriek dôkladnému zváženiu sa však nepodarilo dosiahnuť jednotný postoj. Na odporúčanie prešovských vyslancov sa malo napokon zotrvať pri pôvodnom rozsudku, predovšetkým z obavy, aby Andrej Besteller, jedna z pôvodných sporných stránok, nepoužil takúto zmenu ako dôvod pre nejaký ešte väčší spor (*ne actor Bestellerus magis negotium nobis facessat*).⁷⁵ Neskorší vývoj potvrdil, že tieto obavy boli opodstatnené. Nejednotnosť pri rozhodnutí roku 1616, už naplánovaný ďalší Margarétin sobáš i skutočnosť, že Besteller pôvodným rozhodnutím sám utrpel finančnú stratu, ho viedli k ďalším právnym krokom. Najzávažnejšie bolo, že sa vo veci obrátil až na jágerskú kapitolu. Potenciálne zaangažovanie katolíckych cirkevných orgánov natoľko zneistilo situáciu, že superintendent Peter Zabler roku 1617 zvolal do Košíc výnimočnú synodu (*Synodus specialis*), aby „z toho nepovstal veľký požiar“ (*ne magnum hinc oriatur incendium*).⁷⁶ Po dramatických diskusiách sa napokon našlo riešenie zložené z viacerých krokov. V záležitosti jágerskej kapituly sa mestá obrátili na vtedajšieho hornouhorského kapitána Žigmunda Forgácha, aby upozornil katolícke orgány, že nesmú prekračovať svoje kompetencie. Podľa platných krajinských zákonov mala totiž každá z akceptovaných vier v Uhorsku svoje vlastné cirkevné vrchnosti, ktorým podliehala (*quod religio, quaelibet, scilicet Lutheranorum, Helveticorum, et Papistica, suum habeat Superintendentem*). Evanjelický zväz piatich miest upozorňoval, že v prípade narušenia svojich práv (katolíckou) jágerskou kapitulou sa bude primerane brániť. Sťažovateľa Andreja Bestellera sa zase podarilo získať pre kompromisné riešenie v tom zmysle, že mu bude vyplatená suma 100 florénov ako protihodnota za finančnú stratu, ktorú utrpel rozhodnutím spred dvoch rokov, a on zanechá (*quiesceret*) celú spornú záležitosť.⁷⁷ Vo svojej podstate súkromný spor teda mohol nadobudnúť až politické dôsledky a stať sa hrozbou pre postavenie evanjelických cirkví ako takých.

Nešlo však o jediný prípad, keď sa pri nespokojnosti s vývojom vlastnej záležitosti pred evanjelickými vrchnosťami jednotlivci obrátili na katolícke authority. V roku 1656 si levočskí mešťania Tobiáš Finck a vdova po Kristiánovi Krameirovi od ostrihomského arcibiskupa vymohli dišpenz (*Dispensationem extosserunt*), vďaka ktorému by mohlo k sobášu dôjsť (avšak pravdepodobne na Spišskej kapitule). Evanjelické duchovenstvo i magistrát v Levoči im totiž pôvodne nevychádzali v ústrety pri pláne uzavrieť manželstvo, keďže boli v treťom stupni

75 KELB, rkp. zv. 4, s. 192.

76 KELB, rkp. zv. 4, s. 193.

77 KELB, rkp. zv. 4, s. 194. K vyplateniu stanovenej sumy bola prinútená (*coacta est*) vdova Sathleriana.

príbuzenstva v nerovnej línii (*affinitatis lineae inaequalis*). Na synode v Prešove roku 1656, kam prípad s prosbou o radu (teda nie rozhodnutie) predložil levočský diakon Jób Zabler, sa však vzhľadom na hroziace nebezpečenstvo (*ob periculum instans*) navrhlo, aby sa dišpenzu nebránilo. Sobáš sa ale nemal konať v meste. V prípade, že by po jeho uzavretí vstúpili do mesta, mal nasledovať trest (*poena politica*) od svetskej vrchnosti kvôli porušeniu palatínskeho privilégia (*quia contra Diploma peccarunt*), ktoré potvrdzovalo mestám zvrchovanosť v cirkevných otázkach.⁷⁸

Azda najčastejšou záležitosťou pri manželských sporoch však boli prípady, v ktorých jeden z manželov svojho partnera opustil. Ten následne od cirkevnej vrchnosti žiadal oslobodenie od manželského záväzku a právo na uzavretie nového. Okolnosti jednotlivých prípadov sa síce rôznili, zväčša však bolo jadrom žiadosti umožnenie rozvodu (*divortium*), prípadne uznanie manželstva za ukončené, ak sa dalo uvažovať o úmrtí opustivšieho partnera. Vzhľadom na evanjeliový dôraz (Mt 19, 4 – 8) na trvalý charakter manželstva a neprípustnosť rozvodu však bývalo rozhodovanie v takýchto otázkach komplikované a k rozvodu sa v prostredí hornouhorských kráľovských miest nepristupovalo ľahkovážne. V každom prípade však bolo nevyhnutnosťou primerané zdôvodnenie takýchto žiadostí, nech už konečné rozhodnutie dopadlo akokoľvek. Dôležitým faktorom bola dĺžka obdobia, počas ktorého bol sťažujúci sa partner opustený. V roku 1624 sa riešil prípad zlomyseľného opustenia (*malitiosae desertionis causam*)⁷⁹ Tomáša, jedného zo služobníkov mesta Levoča. Napriek tomu, že ho manželka opustila (*exularet*) už pred 14 rokmi, bolo rozhodnuté, aby sa dodržal právoplatný postup (*processum legitimum*) a stránka sporu bola najprv predvolaná (*citanda*). Až v prípade, že sa v stanovenom čase (*intra certum tempus*) nedostaví, mohol ostávajúci partner uzavrieť nové manželstvo (*liberum ad 2ndas nuptias*).⁸⁰

Okolo polovice 17. storočia sa začína objavovať špecifické kritérium siedmich rokov ako doby, po ktorej sa v prípade opustenia stáva rozvod prípustným riešením. V roku 1652 na synode v Bardejove žiadala o rozvod Judita, manželka Juraja Racza z Veľkého Šariša, z dôvodu sedem rokov trvajúceho opustenia, manželovho cudzoložstva a lúpeže (*propter septennalem desertionem, adulterium ab ipso commissum & furtum*). Usúdilo sa však, že v tomto prípade rozvod prípustný nie je a ďalší postup bol prenechaný magistrátu Veľkého Šariša. Rozhodnutie bolo zdôvodnené tým, že ani lúpež,⁸¹ ani cudzoložstvo (hoc aj úmyselné v tomto prípade) a ani spomínané sedemročné odlúčenie nie sú relevantnými

78 KELB, rkp. zv. 4, s. 206-207.

79 Išlo o zaužívaný termín, používaný v právnej argumentácii. Pozri BIDEMBACH, De causis matrimonialibus, s. 95-96.

80 KELB, rkp. zv. 4, s. 196.

81 Tak napríklad aj CARPZOV, Jurisprudentia ecclesiastica seu consistorialis, s. 682-683.

dôvodmi, keďže nebolo neprerušené (*quia continua non est*), teda nevytvára základ pre rozvod (*divortium non facit*). Prispiet' k rozhodnutiu mohlo aj zaznamenané podozrenie, že Judita svojho muža sama nevpustila do domu.⁸² Keď však v roku 1656 so žiadosťou o rozvod predstúpila Uršula, manželka prešovského strážnika Juraja Marcka, synoda uznala jej dôvod za spravodlivý (*Agnoscit S. Synodus justam adesse causam diuortii*), keďže odlúčenie trvalo sedem rokov (*septennalem desertionem*). Realizáciou rozsudku riadnym spôsobom (*debito processu & modo*) bolo poverené predstavenstvo prešovskej cirkvi (*Ministerio Epperiense*).⁸³ Táto posledná zmienka otvára aj otázku správneho postupu pri rozvode. Z praxe je zjavné, že bola v kompetencii miestnej cirkevnej vrchnosti. Na tej istej synode roku 1656 predstúpil s otázkou (prosbou o stanovisko, *per modum consultationis*) opäť levočský diakon Jób Zabler, ktorý si jednak nebol istý, či v prípade sporu levočských manželov Willibalda Meyera a Kataríny Schwartin je rozvod prípustný, ak je potvrdená mužova nevera, a jednak, kto by v takom prípade mal rozvod realizovať, keďže Levoča práve nemala farára. Synoda v tomto prípade rozvod povolila, pričom jeho realizáciou za daných okolností – aby sa všetko udialo legitímne a s väčšou autoritou (*et legitime & majori autoritate*) – poverila košického farára Ernesta Binnera, avšak na levočské náklady.⁸⁴

Z perspektívy sexuálnych vzťahov v manželstve bola nevera pochopiteľne vážnym narušením zväzku, či už bola uznaná za dôvod na rozvod, alebo nie. Ďalší problém ale mohla predstavovať neplodnosť či sexuálna neschopnosť. Na levočskej synode roku 1624 sa riešil spor medzi levočským mešťanom Vavrincom Steinbrunerom a jeho manželkou Annou. Po naplnení manželstva Anna nechcela už ďalej žiť spolu s manželom a odopierala mu manželské povinnosti (*denegat ipsi matrimoniale debitum*), predstierajúc jeho impotenciu (*pretendens ipsi viri impotentiam*). Šlo však o falošný dôvod na rozvod, ktorého sa Anna dožadovala, keďže k aktu došlo, i keď bez dôsledkov (*actus generationis fuerit secutus, sed effectus minime*). Synoda rozhodla voči obom manželom. Anne bolo nariadené nažívať (*cohabitare*) v domácnosti s mužom zbožne, poslušne a verne (*pietate, obedientia et fidelitate*), pričom si k nemu do domu mala preniesť svoje veci. Mužovi bolo rovnako nariadené, aby s ňou nažíval v miernosti (*mansuetudine*) a aby k nej nepristupoval iba kvôli rozkoši (*ad voluptatem*), ale so správnym zámerom (*finem legitimum*). V prípade, že by sa rozhodnutiu nechceli podriaďiť, hrozilo sa im väzením.⁸⁵

82 KELB, rkp. zv. 4, s. 203.

83 KELB, rkp. zv. 4, s. 207.

84 KELB, rkp. zv. 4, s. 206-207.

85 KELB, rkp. zv. 4, s. 196.

V roku 1668 si levočský farár Kristián Seelman žiadal od synody stanovisko v prípade levočských mešťanov Jakuba Hertla a Anny Riszin. Kvôli manželovej impotencii medzi partnermi vzniklo také nepriateľstvo (*inimicitias cardinales*), sprevádzané ešte násilnosťami (*accidente sevitia*), že manželia sa už odlúčili „od lôžka a stola“ (*ad thorum & mensam sese separavit*), pričom akékoľvek napomenutia a pokusy o obnovenie spolužitia odmietali. Synoda vo svojom stanovisku konštatovala, že k rozvodu ešte nemožno pristúpiť (*divortium nondum fieri debere*), ale odporúčala tri ďalšie kroky. Najprv bolo treba presne zistiť, či bola impotencia prirodzená (*num impotentia ea naturalis sit*) a manželstvu predchádzala. Ak sa prejavila až v manželstve, či je neliečiteľná (*incurabilis*), na čo bolo potrebné lekárske stanovisko (*quod Medici attestate comprobandum*).⁸⁶ No predovšetkým sa ešte bolo treba všetkými spôsobmi usilovať o zmierenie a magistrát mal partnerov k spolužitiu podnietiť aj stupňovaním trestov (*exasperatis poenarum gradibus*).⁸⁷

Ako bolo uvedené, okrem manželských sporov sa pred cirkevné súdy dostávali aj iné otázky. Druhou najčastejšou skupinou v hornouhorských slobodných kráľovských mestách boli otázky kompetencií, práv a povinností v rámci evanjelickej cirkevnej organizácie i vo vzťahoch k svetským autoritám. V roku 1653 bola do Levoče zvolaná špeciálna synoda kvôli sporom o právomoci a príjmy medzi tamjším farárom Krištofom (Christophor) Schlegelom a Jánom (Johannes) Amoeniom, učiteľom štvrtej triedy na miestnej škole, ktorý si dovoľil bez farárovho vedomia vyučovať aj v ktorejosi z poddanských dedín mesta a poškodil tak autoritu duchovenstva (*Ministerii laeserat auctoritatem*). Na tlak levočského magistrátu (*Magistratus domesticus*) Schlegel reagoval odvolaním sa k superintendentovi ako svojmu cirkevnému magistrátu (*velut Magistratum Ecclesiasticum*).⁸⁸ V roku 1656 sa zase popri množstve iných záležitostí na synode v Prešove riešili tak sťažnosti obyvateľov Veľkého Šariša na svojho farára Jakuba (Jacobus) Quirinia kvôli neplneniu si svojich duchovných povinností, ako aj Quiriniova sťažnosť na župana, že mu z akýchsi polí neodvádza desiatok. V prvom prípade bol farár napomenutý, aby svoje povinnosti nezanedbával. V druhom prípade bol miestny magistrát vyzvaný, aby v záujme svojho farára u župana intervenoval (*per Literas intercessorias*).⁸⁹ V roku 1668 sa zase košický nemecký kantor sťažoval, že mu službu pre slovenskú komunitu predchytili jeho maďarskí kolegovia. Argumentoval, že tak ako nemecký pastor má dozor nad košickou slovenskou cirkvou (*Ecclesiam Slavonicam*), aj nemecký kantor má

86 Tieto body rozhodnutia nasledujú odporúčania v BIDEMBACH, De causis matrimonialibus, s. 101-102.

87 KELB, rkp. zv. 4, s. 222.

88 KELB, rkp. zv. 4, s. 203-204.

89 KELB, rkp. zv. 4, s. 205.

mať dozor nad slovenským chórom (*Chori Slavici Directio*). Zasiahli však košickí mestskí vyslanci s prosbou, aby sa záležitosť nateraz neriešila, s príslubom, že ju vyšetrí a napravia sami na úrovni magistrátu.⁹⁰

V prípade iných záležitostí sa nateraz podarilo identifikovať skôr jednotlivosti vieroučného či všeobecne mravnostného charakteru. V tejto súvislosti treba iba pripomenúť, že ani po skončení najintenzívnejších doktrínálnych sporov zo záveru 16. storočia, keď dochádzalo ku konfrontáciám zástancov luterskej ortodoxie a takzvaných kryptokalvinistických kruhov, sa vieroučné otázky nestratili úplne zo zreteľa cirkevných autorít. Na synode v Bardejove roku 1616 sa napríklad vyšetrovalo „mylné chápanie“ (*error*) istého popredného levočského mešťana, ktorý bol presvedčený, že je slobodnou záležitosťou každého jednotlivca veriť (*liberum esse duxit credere*), či sa pri Večeri Pánovej naozaj prijíma pravé Kristovo telo (otázka *manducatio oralem*). Synoda stanovila, opäť spoločným rozhodnutím svetských a cirkevných zástupcov, že daného mešťana treba opätovne, priateľsky a otcovsky napomínať (*denovo atque iterum, amice et paterne monendum*) a nepripustiť k prijímaniu Večere Pánovej, kým svoje mylné presvedčenie neopustí.⁹¹

Záver

Reformačné hnutie prinášalo zmeny, ktoré sa týkali nielen vierouky a bohoslužobnej praxe, ale presahovali aj do ďalších sfér dobovej spoločnosti, prisluhovanie práva nevynímajúc. Východiskové teologické podnety sa však do praxe premietali v závislosti od miestneho kontextu, právnych zvyklostí i jestvujúcich mocenských štruktúr, ako ukazuje i tu analyzovaný príklad hornouhorských slobodných kráľovských miest v 16. a 17. storočí. Práve uvedené ukážky zo súdnych rozhodnutí superintendenta i synod možno vo viacerých rovinách vnímať ako príklady praktickej aplikácie reformačných princípov i intelektuálnych trendov stredoeurópskeho lutherstva, ako aj špecifik miestnej praxe. Cirkevné autority často nekonali izolovane. V duchu luterského učenia o „dvoch ríšach“ a „troch stavoch“ spolupracovali so svetskými vrchnosťami a do rozhodovacieho procesu zároveň vstupovala aj interakcia medzi mestskou a regionálnou úrovňou. V niektorých prípadoch vystupovali cirkevné orgány ako primárna rozhodovacia inštitúcia, inokedy ako odvolacia, pričom nemuseli vždy byť zdrojom záväzného rozsudku, ale iba poskytovali radu a stanovisko (*per modum consultationis*).

Obsahová argumentácia, najmä pri manželských otázkach, nepredstavovala vždy zásadný odklon od predreformačnej praxe. V mnohých ohľadoch išlo skôr o prispôsobenie zásad známych z kánonického práva, keďže aj spomínané

90 KELB, rkp. zv. 4, s. 217.

91 KELB, rkp. zv. 4, s. 191.

príručky ríšsko-nemeckej proveniencie obsahujú množstvo odkazov na stredovekú kánonistickú literatúru. Napokon aj spôsob organizácie cirkevného života na úrovni miest aspoň v počiatkoch čerpal zo staršieho komplexu patronátnych práv, ktoré však boli doplnené o reformačné podnety a interpretované novými spôsobmi pre potreby nového konfesijného spoločenstva. Práve prostredníctvom lokálne zameranej prípadovej štúdie teda možno konkrétne demonštrovať, že ani v kontexte takých zásadných zmien teologického charakteru, aké so sebou reformačné hnutie prinášalo, nedochádzalo k úplnému rozchodu s minulosťou, ale šlo o zložitejší proces inovácie, reinterpretácie a aplikácie.

O autorovi / About the author

Mgr. Peter Benka, PhD.

Katedra slovenských dejín, Filozofická fakulta UK v Bratislave

Gondova ul. 2, 811 02 Bratislava 1

Slovenská republika

e-mail: peter.benka@uniba.sk

<https://orcid.org/0000-0003-4566-2799>

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57202046378>

Zoznam použitých prameňov a literatúry / List of references and literature

Primárne zdroje / Primary sources

Archívy a archívne pramene / Archives and Archives sources

Archív Cirkevného zboru ECAV Bardejov, fond Knihy, Protocollum Pastorale vetustior, bez sign.

Archív mesta Košice, H III/2 mac 14.

Ústredná knižnica SAV, Historické fondy – Knižnica evanjelického lýcea v Bratislave, rukopisný zväzok 4.

Edície prameňov a publikované pramene / Source editions and Published editions

BIDEMBACH, Felix. *De cavis matrimonialibus tractatus brevis theologicus*. Francofurti [Frankfurt/Main]: Typis Wolfgangi Richteri, MDCXVIII [1608].

CARPZOV, Benedictus. *Jurisprudentia ecclesiastica seu consistorialis*. Hanoviae [Hanau]: Typis Ioanni Aubry, MDCLII [1652].

Consilia theologica wittenbergensia, Das ist Wittenbergische Geistliche Rathschläge. Frankfurt am Main: Johann Andreas Endters und Wolfgang des Jüngern Erben, MDCLXIV [1664].

DEDEKENN, Georgius. *Thesauri consiliorum et decisionum volumen I – III*. Hamburg: Michael Hering, 1623.

DINGEL, Irene, ed. *Die Bekenntnisschriften der Evangelisch-Lutherischen Kirche. Quellen und Materialien. Band 1: Von den altkirchlichen Symbolen bis zu den Katechismen Martin Luthers*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2014, s. 37-220.

- KÓNYA, Peter a CSEPREGI, Zoltán, eds. *Tri lutherské vyznania viery z Uhorska*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2013.
- RIBINI, Ioannes. *Memorabilia Avgvstanae Confessionis in Regno Hvgariae*, [vol. 1:] *a Ferdinando I. vsqve ad III. Posonii: sumtibvs Caroli Gottlob Lippert*. 1787
- SCULTETI, Severinus. *Υπόμνημα sive admonitio brevis ad Christianos regni Ungarici cives (...)*. Bartphae: Daud Gutgesell, 1599.
- STROMP, László, ed. *Magyar protestáns egyháztörténeti adattár, vol. 2*. Budapest: A magyar protestáns irodalmi társaság, 1903.
- SZEBERINYI, Joannes, ed. *Corpus maxime memorabilium Synodorum evangelicarum Augustanae confessionis in Hungaria*. Pesthini: sumtibus Gustavi Heckenast, 1848.
- THURY, Etele, ed. *Magyar protestáns egyháztörténeti adattár, vol. 7*. Budapest: A magyar protestáns irodalmi társaság, 1908.
- VÍZNER, Otto, ed. *Symbolické knihy evanjelickej cirkvi augsburského vyznania*. Liptovský Mikuláš: Tranoscius, 1992.

Sekundárne zdroje / Secondary sources

Monografie a zborníky ako celok / Monographs

- ÁBEL, Jenő. *A bártfai Sz.-Egyed temploma könyvtárának története*. Budapest: Hornyánszky Viktor sajtója, 1885.
- BREZNYIK, János. *A Selmecbányai Ágost. Hitv. Evang. Egyház és lyceum története. Első füzet: A XVI. századbeli események*. Selmecbányán [Banská Štiavnica]: Joerges Ágost özvegyénél, 1883.
- BRUNDAGE, James A. *Medieval Canon Law*. London: Longman, 1995.
- CSEPREGI, Zoltán, ed. *Evangélikus lelkészek Magyarországon, vols. 1/1 – 1/3*. Budapest: MEDiT, 2014.
- CSEPREGI, Zoltán. *A reformáció nyelve*. Budapest: Balassi kiadó, 2013.
- DIETERICH, Hartwig. *Das protestantische Eherecht in Deutschland bis zur Mitte des 17. Jahrhunderts*. München: Claudius, 1970.
- ERDÉLYI, Gabriella. *Negotiating Violence : Papal Pardons and Everyday Life in East Central Europe (1450–1550)*. Leiden: Brill, 2018.
- HARRINGTON, Joel F.. *Reordering Marriage and Society in Reformation Germany*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- HELMHOLZ, Richard H. *The Spirit of Classical Canon Law*. Athens, GA: University of Georgia Press, 1996.
- HÖRK, József. *Magyar protestáns egyházjog*. Pozsony; Budapest: Stampfel Károly, 1903.
- KAUFMANN, Thomas. *Konfession und Kultur : Lutherischer Protestantismus in der zweiten Hälfte des Reformationjahrhunderts*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2006.
- KEMÉNY, Lajos. *A reformáció Kassán*. Kassa: Bernovits G., 1891.
- KRÍŽKO, Pavol. *Dejiny banskomestského seniorátu*. Liptovský Sv. Mikuláš: Tranoscius, 1948.
- LAU, Franz. „Äußerliche Ordnung“ und „Weltlich Ding“ in Luthers Theologie. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1933.
- NÉMETH, H. István. *Várospolitika és gazdaságpolitika a 16–17. századi Magyarországon*, 2 vols. Budapest 2004.
- SELECKÁ MÁRZA, Eva. *A középkori lőcsei könyvtár*. Szeged : Scriptum, Kft., 1997.
- SCHMOECKEL, Mathias. *Das Recht der Reformation : Die epistemologische Revolution der Wissenschaft und die Spaltung der Rechtsordnung in der Frühen Neuzeit*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2014.

- SZEGHYOVÁ, Blanka. *Súdnictvo a súdna prax v mestách Pentapolitany v 16. storočí*. Bratislava: Veda, 2016.
- WICK, Vojtech. *Dóm svätej Alžbety v Košiciach*. Košice: Tlačiareň sv. Alžbety, 1936.
- WITTE, John Jr. *Law and Protestantism : The Legal Teachings of the Lutheran Reformation*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

Štúdie a články v časopisoch a zborníkoch, kapitoly v kolektívnych monografiách / Articles in Journals, Chapters in Monographs

- BENKA, Peter. „Bezuzdné jazyky.“ Česť, reč a podoby nactiutŕhačstva v Bardejove od polovice 16. do polovice 18. storočia. In *Forum Historiae*, 2022, roč. 16, č. 2, s. 38-57. <https://doi.org/10.31577/forhist.2022.16.2.4>
- BENKA. Kazateľský úrad v kráľovských mestách Horného Uhorska v 16. a 17. storočí: očakávania mestskej komunity a cirkvi. In *Slovenská literatúra*, 2022, roč. 69, č. 6, s. 569-587. <https://doi.org/10.31577/slovlit.2022.69.6.3>
- BODNÁROVÁ, Miloslava, ed. Acta et mutuus consensus. Akty a vzájomná dohoda. In KÓNYA, Peter a KÓNYOVÁ, Annamária, eds. *Od reformácie po založenie cirkvi. K 400. výročiu synody v Spišskom Podhradí*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2015, s. 21-35.
- FRIEDEBURG, Robert von. Church and State in Lutheran lands, 1550–1675. In KOLB, Robert, ed. *Lutheran Ecclesiastical Culture, 1550–1675*. Leiden: Brill, 2008, s. 361-410. <https://doi.org/10.1163/ej.9789004166417.i-533.42>
- HAJDUK, Andrej. Prešovské články z roku 1546. In *Cirkevné listy*, roč. 93 (104), 1980, č. 10, s. 156-157.
- HAJDUK, Andrej. Šarišské zákony (články) z roku 1540. In KÓNYA, Peter a MATLOVIČ, René, eds. *Miscellanea Anno 1999*. Prešov: Biskupský úrad VD ECAV, 2000, s. 259-263.
- HEUN, Werner. Konsistorium. In *Theologische Realenzyklopädie*, vol. 19. Berlin; New York: de Gruyter, 1990, s. 483-489.
- MAURER, Wilhelm. Reste des Kanonischen Rechtes im Frühprotestantismus. In *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Kanonistische Abteilung*, 1965, roč. 82, s. 190-253.
- STROHM, Christoph. Jurisprudenz. In FRANK, Günter, ed. *Philipp Melancthon : Der Reformator zwischen Glauben und Wissen. Ein Handbuch*. Berlin; Boston: de Gruyter, 2017, s. 495-506.
- SUDA, Max Josef. Der Einfluß Philipp Melancthons auf die Bekenntnisbildung in Oberungarn (Confessio Pentapolitana, Confessio Heptapolitana und Confessio Scepusiana). In FRANK, Günter a TREU, Martin, eds. *Melancthon und Europa. I. Teilband: Skandinavien und Mitteleuropa*. Stuttgart: Thorbecke, 2001, s. 185-202.